

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
RIETUMEIROPAS UN AMERIKAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

Vēstures bakalaura studiju programmas

3. kursa students

Elvis Pastars

Stud.apl. ep13118

**LATVIEŠU PAŠAIZSARDZĪBAS KOMANDANTŪRAS
1941.GADA VASARĀ: VEIDOŠANĀS, FUNKCIJAS,
LIKVIDĒŠANA**

BAKALaura DARBS

Bakalaura darba vadītājs
LU profesors Inesis Feldmanis

Rīga 2015

ANOTĀCIJA

Bakalaura darba mērķis: analizēt un raksturot Pašaizsardzības komandantūru veidošanos un attīstību vācu okupētajā Latvijā 1941. gadā.

Darbs izstrādāts analizējot un izpētot vēstures avotus arhīva materiālus un zinātnisko un populārzinātnisko literatūru (historiogrāfiju), presi, lai noskaidrotu, izpētītu paš aizsardzības komandantūru izveidošanas mērķus, uzdevumus, to darbību vācu okupētajā Latvijā 1941.gadā.

Darbs sastāv no 2 nodaļām. Pirmajā nodaļā raksturots vācu okupācijas sākuma periods Latvijā. Otrās nodaļas trīs apakšnodaļās apskatīti paš aizsardzības komandantūru izveidošanās, uzdevumi, darbība Latvijā. Sīkāk tiek pētīta paš aizsardzību darbība Jēkabpilī un Valmierā.

Darba apjoms 60 lpp.

Atslēgas vārdi – partizāni, vasara, vācu okupācija, paš aizsardzības vienības

ANNOTATION

Undergraduate job objective: analyse and characterize self-defense into formation and development in German occupied Latvia in 1941.

Work developed for analyzing and exploring the historical sources archive materials, and scientific and popular science literature (historiography), and press to see explored the creation of self-defense into goals, tasks, the German occupied Latvia in 1941.

The work consists of 2 sections. The first chapter describes the German occupation of Latvia in the starting period. The other three subsections of the section looks into the creation of self-defence, tasks, activities in Latvia. Details are being studied self defense activities in Valmiera and Jekabpils.

Working volume 60 p.

Key words: partisans, summer, german occupation, self-defense units

SATURS

Anotācija.....	2
Annotation	3
Ievads.....	5
Avotu un literatūras apskats	9
1. Vācu okupācijas sākums Latvijā.....	15
2. Pašaizsardzības komandantūras Latvijā 1941. gadā	24
2.1. Pašaizsardzības komandantūru veidošanās, uzdevumi, darbība.....	24
2.2. Valmieras pašaizsardzības komandantūras, vienību veidojošo institūciju izveidošana un attīstība.....	36
2.3. Jēkabpils un Krustpils pašaizsardzības komandantūras, vienību veidojošo institūciju izveidošana un attīstība.....	45
secinājumi.....	54
Avotu un literatūras saraksts	57

IEVADS

Latviešu tautai 20. gadsimta četrdesmito gadu sākumu var uzskatīt par lielu pārbaudes laiku, tai bija jāpārdzīvo trīs okupācijas: Padomju Krievijas, nacistiskās Vācijas un tautā sauktos „krievu laikus”. Pēc pirmās okupācijas bija pagājis tikai viens smags pārbaudījuma gads, kad 1941. gada jūlija sākumā pēc Vācijas uzbrukuma Krievijai, visa Latvijas teritorija bija nonākusi nacistiskās Vācijas okupācijas varā.

Bakalaura darba tēma „Latviešu paš aizsardzības komandantūras 1941. gadā: veidošanās, funkcijas, likvidēšana”, tika izvēlēta, jo šis laika periods skar manu tautu, manu zemi, manus senčus. To var dēvēt par pretrunīgu, bet ļoti nozīmīgu laiku. To var dēvēt par pavērsiena laiku Latvijas vēsturē. Lai jebkura tauta varētu veidot un attīstīt savu vēsturi tālāk, tai ir jāizprot un jāizvērtē pēc iespējas objektīvāk sava pagātne. To izdarīt ir ļoti grūti, kaut vai tāpēc, ka cilvēku attieksme pret tautā sauktajiem „vācu laikiem” bija un ir dažāda, citam pozitīvāka, citam negatīvāka. Piedzīvotais cilvēku atmiņas tiek izklāstīts neviennozīmīgi.

Tēma par latviešu paš aizsardzību vienību izveidošanos un darbību joprojām ir aktuāla, jo tās izpētē pastāv dažādi viedokļi. Šo jautājumu ir pētījuši un savos darbos aprakstījuši daudzi vēsturnieki dažādos laika periodos. Nosacīti brīvi un objektīvi rakstīt par Vācijas okupācijas sākuma periodu Latvijā līdz 1990. gadam varēja trimdas latvieši, viņiem bija pieejami arhīvi citās valstīs, nepastāvēja izteiktas cenzūras jautājums, un bailes no pastāvošās iekārtas kā tas bija Latvijā. Trimdas latviešu autoru darbos gan ir vērojama nacistu ietekme un propaganda, tāpēc arī viņu starpā nepastāv vienots viedoklis.

Latvijā padomju laikos visas aktivitātes vēstures pētniecībā tika pakļautas padomju cenzūrai un padomju propagandai. Uzrakstītie darbi pauda padomju varai atbilstošu viedokli, nosodīja vācu okupantus un to atbalstītājus. Ar lielu azartu un atbildības sajūtu paš aizsardzības vienību un citiem vācu okupācijas laika jautājumiem pievērsās mūsdienu latviešu vēsturnieki pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, jo nu varēja brīvi paust savu viedokli, izbraukt uz ārzemēm un arhīvos meklēt dažāda veida pierādījumus un tos apkopot, kritizēt, pieņemt vai noraidīt.

Lai izvīzītu secinājumus par paš aizsardzības komandantūru veidošanos un attīstību, hronoloģiski ir jāizpēta laika periods no Latvijas teritorijas okupācija sākuma 1941. gada 22. jūnija līdz 1941. gada rudenim, kad beidza pastāvēt paš aizsardzības vienības.

Jāņem vērā arī tā sauktais bezvaras - interregnum periods Latvijā 1941. gada vasarā, jo izpētot šo jautājumu, tikai var secināt un izteikt pēc iespējas objektīvāku viedokli par paš aizsardzību izveidi.

Bezvaras periodā latvieši ar vāciešu ienākšanu Latvijā saistīja lielas cerības neatkarīgas Latvijas atjaunošanā, jo Vācijas un PSRS kara sākšanos vairāku PSRS sastāva inkorporēto valstu sabiedriskie darbinieki izmantoja, lai deklarētu, savu valstu neatkarības atjaunošanu. Vācu okupācijas vara 1941. gadā nepieļāva šādu notikumu attīstību Latvijā un Igaunijā, bet neatkarīgās valsts institūcijas Lietuvā un Ukrainā bija spiestas pārtraukt savu darbību pēc vācu civilās administrācijas nodibināšanās okupētajās zemēs.

Uz valsts neatkarības atjaunošanu vērsta latviešu partizānu bruņotā cīņa pret Sarkano armiju un citiem komunistisko okupantu bruņotajiem formējumiem 1941. gada jūnijā un jūlijā izvērsās visos Latvijas apgabalos. Sevišķi plaša partizānu cīņa bija Vidzemē. Zemgalē partizānu cīņa sevišķi plaša bija Jelgavas apriņķī. Tomēr Zemgalē (daļēji arī Kurzemē) atsevišķas partizānu grupas visātrāk tika pārorganizētas un vismaz daļēji pārtapa paš aizsardzības formējumos, kuru dalībnieki vairs nav uzskatāmi par atbilstošiem partizānu jēdzienam tradicionālajā izpratnē, kaut gan bieži vien, vismaz komandantūru pastāvēšanas pirmajos mēnešos, veica tādas pašas darbības kā partizāni.

1941. gada jūnijā – jūlijā visu Latviju okupēja nacistiskā Vācija.

Ar vācu okupācijas pirmajām dienām visur Latvijā sāka veidoties paš aizsardzības komandantūras.

1941. gada 3. jūlijā Liepājā Vācijas kara flotes kontra admirālis Francis Klāsens A. Plensneru pilnvaroja pārņemt latviešu paš aizsardzības vienību vadību Latvijas piekrastes apgabalos. Latviešos joprojām virmoja cerības par Latvijas armijas un suverenitātes atjaunošanu, bet tas nebija vāciešu plānos. Latviešu paš aizsardzības spēkus galvenokārt izmantoja okupācijas režīma nostiprināšanā un netika pieļautas nekādas nacionālas aktivitātes.

Paš aizsardzību komandantūru izveidošanos un darbību ir svarīgi izpētīt un izprast, jo no tā atkarīga arī tālākā vācu okupācijas Latvijā izpratne un analīze. Nevar pilnvērtīgi veidot nākotni, ja netiek objektīvi izprasta pagātne. Nozīmīgi spriedumi ir atkarīgi no tā, kā izskaidro šo vienību izcelsmi un darbību. Ir svarīgi noskaidrot vai komandantūras izveidoja paši latvieši pēc savas iniciatīvas, vai to izveide bija vāciešu plāna sastāvdaļa okupētajās teritorijās, vai vienību darbībā ietilpa vairāk apsargu, kārtības nodrošināšanas vai arī asiņainie darbi iedzīvotāju apšaušanā. Kāpēc paš aizsardzību komandantūras pastāvēja tik īsu periodu, kādi secinājumi, spriedumi, mērķi lika vāciešiem tās likvidēt.

Latviešu paš aizsardzību galvenais uzdevums bija drošības un kārtības ieviešana uz vietām, pilsētās un apgabalos, apsargāt tiltus, dzelzceļus, noliktavas, ceļus, dažādus svarīgus saimnieciskus objektus, kā arī apsargāt vietējos iedzīvotājus, novērst incidentus, šis uzdevums tika deklarēts A. Plensnera aicinājumā, kurš tika publicēts 1941. gada 8. jūlijā.

Viens no jautājumiem, kurš tiek pētīts bakalaura darbā ir saistīts ar pašaizsardzības komandantūru darbību, vai un cik lielā mērā pašaizsardzībnieku pienākumos ietilpa piedalīšanās holokausta jautājumā.

Pašaizsardzības spēki pakļāvās vācu karaspēka iecirkņa komandierim. Kopskaitā, no partizānu vienībām tajos bija iesaistīti ap 7000 cilvēku. Šis temats ir bijis aktuāls jau kopš 2. Pasaules kara beigām, kad vācu vara centās novelt visu kriminālo atbildību uz vietējiem civiliedzīvotājiem kā arī uz entuziastiem, kas cerībā uz neatkarīgas valsts atjaunošanu sadarbojās ar Vācu varu Latvijas okupētajā teritorijā, pašaizsardzības komandantūru izveidošanas sākumā noturot kā Latvijas Republikas potenciālo armiju.

Bakalaura darba **mērķis**: analizēt un raksturot Pašaizsardzības komandantūru veidošanos un attīstību vācu okupētajā Latvijā 1941. gadā.

Bakalaura darba **uzdevumi**:

1. Atainot un analizēt Pašaizsardzības komandantūru lomu Vācijas realizētajā politikā 1941. gadā.
 - 1.1. Raksturot pašaizsardzības komandantūru institūciju izveidošanu, attīstību nacistu okupētajā Latvijā.
 - 1.2. Raksturot pašaizsardzības komandantūru institūcijas Valmieras un Jēkabpils apriņķī, to izveidošanos, uzdevumiem un likvidāciju.

Darba pirmajā nodaļā tiek iepazīstināts gan ar tā saucamo vakuuma, bezvaras(interregnum) periodu, kad Padomju karaspēks jau bija atkāpies taču vācieši vēl nebija ienākuši, haosa pilnas dažas dienas, gan ar vācu karaspēka ienākšanu un varas nostiprināšanu. Liela loma tik veiksmīgam sākumam, un vietējo sajūsmas un sadarbības alkām attiecībā uz topošo Vācu varu šajā periodā bija propagandai un bailēm par PSRS okupācijas atjaunošanu, kā arī cerībām uz Neatkarības republikas atjaunošanu. Darbā apskatīti vairāku vēsturnieku viedokļi par bezvaras perioda ilgumu.

Otrā nodaļa ir veltīta vispārīgam apskatam uz 1941. gada vasaru, kad tika organizētas pirmās pašaizsardzības vienības. Par to izveidi, uzdevumiem, darbību. Būtībā vācieši visu darīja, lai jauktu prātu civiliedzīvotājiem, sākot jau ar vācu okupācijas pasludināšanu, kad pēc parādes, pie Latvijas Nacionālās operas ēkas tika izklāti arī Latvijas karogi blakus Nacistiskās Vācijas karogiem, policijas bataljonu formas tērpi ļoti nedaudz atšķīrās no starp karu perioda Neatkarīgās Latvijas armijas formas tērpiem, tādēļ neapšaubāmi vietējo iedzīvotāju vidū bija pārliecība, ka pēc kara tiks atjaunota neatkarīga Latvija. Divas 2. nodaļas apakšnodaļas tiek veidotas kā piemēri padziļināti ieskatīties notikumos, veidojot priekšstatu par pašaizsardzības komandantūru noorganizēšanu, attīstību un slēgšanu apriņķos: Jēkabpilī, Krustpilī un Valmierā. Šīs lokāli padziļinātās apakšnodaļas palīdzēs ne tikai sašaurināt tematu, bet arī

izprast kā īsti Vācu vara šīs organizācijas veidoja un kontrolēja, un, kā notika attīstība, ar ko īsti nodarbojās paš aizsardzības komandantūras, kāda bija specifika konkrēti šiem reģioniem, proti Jēkabpīlij un Valmierai. Protams, arī izprast kas īsti notika ar paš aizsardzības komandantūrām, kāpēc tās tik ātri slēdza un, kur palika visi šie organizācijās iesaistītie vietējie iedzīvotāji. Kā arī tiek veidots ieskats, ko paveica šīs organizācijas un cik liela loma tajā bija tieši latviešiem. Vai tiešām šo organizāciju komandieri tikai akli pildīja vācu izdotās pavēles?

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Avotu apskats

Lai izpētītu pašaizsardzības komandantūru rašanos un darbību, lai iegūtu pēc iespējas objektīvāku skatījumu un precīzāku faktu materiālu šajā jautājumā, tiek izmantota dažādu avotu tiešās salīdzināšanas metode. Tāpēc tēmas satura izstrāde prasa dažādu avotu izpēti un analīzi. Bakalaura darbā izmantotie avoti veido divas grupas:

- arhīva dokumenti;
- internetā publicētie dokumenti,
- pētāmā laika periodā presē publicētie rīkojumi un raksti.

Arhīva dokumenti

Bakalaura darba izstrāde ir notikusi, balstoties uz Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) dokumentiem.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie nacistu okupācijas laika dokumenti krājumos nonākuši galvenokārt kā trofejmateriāls pēckara gados. Arhīva dokumenti par pētāmo laiku apkopoti padomju laikā, tādēļ nereti lietu nosaukumos parādās padomju ideologizētā terminoloģija. Arhīva dokumenti par izpētes tēmu sniedz fragmentāru informāciju.

LVVA tika apskatīti dokumenti par Valmieras pašaizsardzības komandantūru, Valmieras novada Latviešu karaspēku priekšnieka, Valmieras komandanta ziņojumi.

Internetā publicētie dokumenti

Kā arī tika izmantoti **internetā pieejamie**, LIIS projektā ievietotie **administratīvie vēstures dokumenti**, kuri ievietoti portālā <http://www.historia.lv/biblioteka/avoti>.

Manuprāt, par ļoti vērtīgu dokumentu var uzskatīt Valdības padomnieka Trampedaha 1941. gada 16. augusta slepeno ziņojumu par politisko stāvokli Latvijā. Lasot šo vēstures avotu var secināt, kas šķita svarīgs un nozīmīgs Vācijas vadoņiem okupētajā Latvijā, ir interesanti lasīt, cik precīzs ir šis dokuments. Pašaizsardzības komandantūrām, to darbībai, uzdevumiem tika piešķirta liela nozīme, var noprast, ka satraukumu radīja tas, lai neizveidotos nekāda latviešu centrāla pašaizsardzības vadība Rīgā, kura varētu veidoties no latviešu pilsētas inteliģences. Trampedahs savā ziņojumā arī uzsver, ka vienotu latviešu vienību uzstādīšanu cīņai pret boļševismu uzskata par nepareizu, jo tā var aktivizēties pašaizsardzību vienību cīņas par savām morālajām tiesībām uz savu patstāvību. Šis ziņojums atrodams LCVVA, P-1018.f,1.apr.,2.1. 26.-33.lapa, tulkots no vācu valodas. Publikācijai sagatavojis H. Strods.

Nozīmīga šķita arī instrukcija Ostlandes reihskomisāram (8.5.1941., Berlīne), kurā uzsvērts Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas reihskomisāra darbības mērķis, kurš

paredz centienus radīt vācu protektorāta formas un pēc tam, ģermanizējot rasu ziņā derīgos elementus, konsolidējot ģermāņu tautas un nevēlamos izsūtīt, pārveidot šo rajonu par Lielvācijas impērijas daļu. Baltijai bija jākļūst par Vācijas sastāvdaļu, bet ne suverēnu valsti. Pētot šos dokumentus, kļūst skaidrāki okupantu nodomi un plāni.

No Vācijas vadītāju puses notika regulāra kontrole okupētajās teritorijās, par to liecina izvilkumi no RSHA (Valsts Drošības galvenā pārvalde) IV pārvaldes (gestapo) priekšnieka H.Millera ziņojuma par stāvokli Ostlandē (15.8.1941., Berlīnē).

Dokumentā sniegta atskaite par vispārējo, politisko, ekonomisko stāvokli, par tautiskumu, kultūras un saimniecisko dzīvi, par tautas noskaņojumu un briesošajām vai esošajām problēmām.

Literatūra

Darbā pārsvarā izmantota vēstures literatūra, kuru var iedalīt trīs grupās:

- trimdas vēsturnieku,
- padomju vēsturnieku,
- mūsdienu latviešu vēsturnieku darbos gūtās atziņas.

Tā sauktais vācu laiks Latvijā, arī pašaizsardzības komandantūru veidošanās un darbība ir aprakstīta un analizēta daudzu vēsturnieku darbos. Līdz 1990. gadam šis temats kaut cik nopietni tika pētīts ārvalstīs.

Trimdas vēsturnieku darbi.

Vācu okupācijas laika vēsturi līdzšinējā historiogrāfijā pat vienu un to pašu faktu dažādi autori analizē savādāk un ir vērojamas lielas pretrunas. Vācu okupācijas laika izpētē liela nozīme ir **ārzemju latviešu vēsturniekiem** prof. A. Ezergailim, prof. H. Biezajam un K. Kangerim. Savā recenzijā¹ latviešu vēsturnieks Heinrihs Strods (1925-2012) raksta, ka pozitīvi vērtējams, tas ka profesors H. Biezais emigrācijā veicis plašus pētījumus Vācijas arhīvos, jo Latvijā padomju gados tas nebija iespējams. Šie pētījumi un H. Biezā kritiskā pieeja jautājumu analīzei ir devusi iespēju tuvāk īstenībai atainot notikumus vācu okupācijas laikā. Darbā „Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi pašu ļaudis.” ir ieguldīti apmēram 15 ārzemju arhīvi un dokumentu krātuvju nepublicētie materiāli, kuri zinātniskajā aprītē parādās pirmo reizi. Diemžēl autoram nebija pieejami Rīgā esošie vācu okupācijas laika materiāli, kas atbilst pētāmajam jautājumam. Dokumentālo materiālu liecības papildina laikabiedru intervijas un vēstules. Darba pamatos iekļauti arī ap 40 periodiskie izdevumi, dokumentu publikācijas un darbu sēriju materiāli.² Ja vēl būtu izmantoti Latvijā un Krievijā pieejamie

¹ Strods, H. Melni brūnā bruņinieka kalpībā (1941.-1945.) Recenzija. Rīga: LU žurnāls Latvijas Vēsture, 1993, Nr. 2, 58. lpp.

² Turpat, 59. lpp.

materiāli, tad varētu vēl plašāk apspriest jautājumu par vācu okupāciju no dažādiem skatījumiem. Grāmatā tiek apskatīti trīs jautājumi: latviešu loma vācu okupācijas pārvaldē, autors pierāda, ka latviešu augstākie virsnieki, piem., ģenerālis O. Dankers darbojās Vācijas slepenajā dienestā, latviešu militārie formējumi vācu armijā, latviešu skolnieki Hitlera karaspēkā.

Lasot grāmatu, es vairāk pievērsu uzmanību latviešu lomai vācu okupācijas pārvaldē, H. Biezais parāda pašpārvaldi kā vācu okupācijas ierēdņus, kuri realizēja okupantu rīkojumus, pavēles latviešu tautai.

Pētot literatūru par paš aizsardzības komandantūrām, nozīmīgi šķita A. Ezergaiļa spriedumi žurnāla „**Jaunā gaita**” 2002. gada 1. marta numurā 31. – 39. lpp. rakstā Vācu laiki 1941. – 1945., Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg228/JG228_Ezergailis.htm.

Autors pamato, ka paš aizsardzības nebija nekas raksturīgs Latvijai. Līdzīgas formācijas vācieši nodibināja visās Austrumeiropas zemēs. Tiek uzsvērts tas, ka vadīdamies no Silgaiļa darbiem, par partizānu kustības apjomu 1941. gada jūnijā un jūlijā tiek izdarīti nepamatoti spriedumi, kā arī tiek apgalvots, ka ar dokumentiem ir pierādāms, ka paš aizsardzības bija vāciešu izplānots un noorganizēts pasākums.

Nozīmīgi arī ir militārā vēsturnieka I. Kažociņa darbi, piemēram, Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.-1945.³, kuru ievadā analizējis mūsdienu latviešu vēsturnieks H. Strods, kurš uzsver, ka šis ir kārtējais nacionālās emigrācijas garīgā spēka izpaudums un dāvinājums latviešu tautai starp vakardienu un rītdienu, uzrakstīts populārzinātniskā stilā, viens no objektīvākajiem latviešu karavīra vēstures tēlojumiem.⁴

Padomju laika vēsturnieku darbi.

Padomju laikā Latvijā sarakstītos darbus varētu raksturot kā izteikti ideologizētus izteiktā Padomju politiskajā virzienā, tie bija nepilnīgi un vienpusīgi. Padomju laika pētījumi bija pakļauti tikai vienam mērķim – atmaskot fašistiskos noziedzniekus un viņu atbalstītājus, par atbalstītājiem tika uzskatīti arī trimdas latviešu politiskās organizācijas un to vadītāji.⁵

Kā padomju laika historiogrāfijas grāmatu ar šādiem mērķiem var minēt Viļa Samsona „Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā”, kura izdota 1966. gadā Rīgā izdevniecībā Zinātne.⁶

³ Kažociņš, I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 140. – 1945. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 222 lpp.

⁴ Turpat, 13. lpp.

⁵ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 29. lpp.

⁶ Turpat, 29. lpp.

Tiek apgalvots, ka vācu fašisti okupētajā Latvijā terorizēja iedzīvotājus. Par savu zvērību ieroci viņi izmantoja arī latviešu buržuāziskos nacionālistus, kas palīdzēja gūstīt un slepkavot Latvijas darbaļaudis. Liepājā, Ventspilī, Rīgā, Daugavpilī, Valmierā un citās pilsētās dažu dienu laikā fašisti noslepkavoja desmitiem tūkstošu iedzīvotāju.⁷

Padomju historiogrāfijā ir uzspiesta ideoloģija, visi briesmu darbi Otrajā pasaules karā ir uzvēlti uz Nacistiskās Vācijas pleciem. Apskatot literatūru un avotus, ir jāatzīmē, ka darbos netiek analizēti cēloņi, formas un to specifika Latvijā, izpētē ir ļoti niecīga objektivitātes pakāpe. Ir redzams, ka padomju vēsturnieki ideoloģijas vārdā ir centušies pierādīt Padomju pārkumu un pozitīvo tēlu pasaules karā, pret nacistus teroru pret civiliedzīvotājiem ir pārspīlējot negatīvi paspilgtinājuši. Apiets jautājums par Latvijas trīskāršo okupāciju kara laikā un to, kādas sekas tas atstāja uz sabiedrību. Latviešu nacionālistus attēlojuši, kā vācu ideoloģijas piekritējus.⁸

Laikrakstā Londonas avīze, Nr 1027. 22.04.1966. 8.lpp. ievietots raksts: „Ziņas no Latvijas”, kurā aprakstīts, ka Rīgā marta beigās risinājusies tiesas prāva pret trim latviešiem, kas kara sākumā 1941. gadā darbojās Ilūkstes paš aizsardzības grupā: Jānis Rieksts, kuram piesprieda augstāko soda mēru, Jānis Sauskājs un Staņislavs Rcšņins sodīti ar 15 gadu ieslodzījumu. Visi trīs jau vienu reizi ir izcietuši sodu, šis jau ir otro reizi. Kādos nolūkos? Laikraksts izvērza versiju, ka tas tiek darīts ar nolūku, lai iebiedētu padomju varai nepaklausīgos un, lai iedzīvotājus turētu patstāvīgās bailēs. Trīs paš aizsardzībnieki sodīti par to, it kā piedalījušies 11 padomju aktīvistu nošaušanā.

Mūsdienu latviešu vēsturnieku darbi.

Profesionāla pieeja, labi pamatoti un argumentēti viedokļi ir vērojami mūsdienu vēsturnieku darbos, kuri rakstīti populārzinātniskā valodā, balstīti uz arhīvu materiāliem. Piemēram, daudzi nozīmīgi raksti tika publicēti Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā, kurš dibināts 1936. gadā, pastāvējis līdz 1940. gadam, atjaunots kopš 1991. gada. Iznāk četras reizes gadā. Žurnālā publicējās gan Latvijas vēsturnieki, gan ārvalstu. Žurnāla anotācijā rakstīts: „Žurnālā tiks veidoti vēsturiskie portreti, stāstītas atmiņas, sniegti ziņojumi un bibliogrāfiskie pārskati, dāsni publicēti līdz šim slepeni un slēpti dokumenti, izgaismots sabiedrisko organizāciju veikums”.⁹

⁷ Plaude, E., Kripēns, J., Lielā, E., Latvijas PSR vēsture vidusskolām, prof. J. Zuša redakcijā, Latvijas Valsts izdevniecība Rīgā 1961. gads, 186.lpp.

⁸ Zunda, A. *Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941–1945): vērtējums historiogrāfijā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 17.-30. lpp.

⁹ „Latvijas Vēsture” Rīgā: 1991. Nr. 1

Pētot, analizējot paš aizsardzības komandantūru izveidošanos un darbību Latvijā ļoti noderīgu informāciju var atrast Latvijas vēsturnieku komisijas rakstos¹⁰. Latvijas vēsturnieku komisija tika izveidota 1998. gada rudenī, un ar šīs komisijas izveidi tika ievadīta jauna situācija Latvijas vēstures zinātnē un historiogrāfijā.¹¹ Ļoti aktivizējās vācu okupācijas perioda Latvijā pētniecība un analīze. „Šajā procesā iesaistījās daudzi Latvijas un citu valstu vēsturnieki. Latvijas Universitātē par kara laika tematiku tiek izstrādātas sešas doktora disertācijas, pēdējo astoņu gadu laikā publicēti divdesmit rakstu krājumi.”¹² Latviešu vēsturnieki maksimāli objektīvi cenšas atspoguļot savas tautas piedzīvoto Otrā pasaules kara gados. Protams, ir vēl daudz neskaidru jautājumu, kuri jāizpēta un jānoskaidro, pie tiem pieskaitāms arī jautājums par paš aizsardzības komandantūru izveidi, pastāvēšanu un darbību 1941. gada vasarā, par periodu, kas saistīts ar varas maiņu Latvijas teritorijā.

Par ļoti nozīmīgu mūsdienu vēsturnieku darbu var uzskatīt „Latvijas vēsture Otrā pasaules kara laikā”¹³, to var atzīt par nozīmīgu notikumu Latvijas historiogrāfijā un sabiedriskajā dzīvē, tas ir pirmais apkopojošais akadēmiska līmeņa darbs, oriģinālpētījums.

Dzintara Ērgļa darbos aplūkots holokausts Jēkabpils apriņķa Krustpils pilsētā. Manuprāt, viņš ļoti uzskatāmi precīzi ir iepazīstinājis mani ar tā laika radušos situāciju, noskaņojumu vietējo vidū, attiecībā pret ebrejiem. Protams, daudzi piedalījās nežēlīgajā noziegumā pret cilvēci ne pēc savas gribas. Daudziem vietējiem iedzīvotājiem gan bija arī negatīva attieksme pret ebrejiem vēl pirms Vācu varas, un pašā nostiprināšanās periodā, bet to nevarētu uzskatīt par iemeslu tik nežēlīgām izrēķināšanās izpausmēm.

Saistoši un interesanti šķita novadu e – žurnālos aprakstītie vēsturiskie notikumi. Piemēram, I. Dreimanes raksts Vēlreiz par notikumiem Limbažos 1941. gada 4.jūlijā. Elektroniskais žurnāls limbažniekiem - Viss aktuālais Limbažu novadā 2013. gada 20. jūlija numurs. Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija/>. Raksts ir balstīts uz izmantotiem avotiem: „LVA, 1986. fonds, 1. apr., 40001. lieta, 25.–27.lpp., „Tēvija”, 1941. gada 14. jūlijs (Nr.12), 6.lpp., „Tēvija”, 1941. gada 15. jūlijs (Nr.13), 6.lpp., Pelkaus E. Cīņa un cerība, R., 2004, 122.– 126.lpp.”¹⁴

¹⁰ http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=2766 (Sk.02.04.2015.)

¹¹ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 31. lpp.

¹² Turpat, 31.lpp.

¹³ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 582 lpp.

¹⁴ Dreimane, I. Vēlreiz par notikumiem Limbažos 1941. gada 4.jūlijā. Elektroniskais žurnāls limbažniekiem - Viss aktuālais Limbažu novadā 2013. gada 20. jūlija numurs. Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija/> (Skatīts 25.04.2015)

I.Dreimane apraksta kauju par Limbažiem, ko var uzskatīt par latviešu mēģinājumu juceklīgajā divu okupāciju maiņas brīdī pārņemt savu zemi savā varā. To gan neizdevās attīstīt.

Es uzskatu, ka par tēmu Latviešu paš aizsardzības komandantūras 1941. gads, visobjektīvākos, zinātniski pamatotākos, varētu pat apgalvot, ka vis emocionālāk līdzsvarotākos darbus ir uzrakstījuši mūsdienu vēsturnieki A. Zunda, I. Feldmanis, I. Stranga un citi.

1. VĀCU OKUPĀCIJAS SĀKUMS LATVIJĀ

Latvijas teritorijas okupācija sākās 1941. gada 22. jūnijā. Vācu kara aviācija sāka uzlidojumus Ventspilij un Liepājai. Uzbrukums Latvijai tika vērsts četros virzienos: uz Liepāju, Daugavpili, Krustpili un Rīgu. Nozīmīgākās kaujas notika Liepājā. No 23. jūnija līdz 28. jūnijam tika ieņemta Krustpils, Daugavpils, Tukums, Līvāni. 1. jūlijā vācieši bija jau Rīgā. 8. jūlijā vācu armija bija okupējusi visu Latvijas teritoriju.

Interregnum periods ir īpašs bezvaras stāvokļa periods, kas iestājas pastāvošajai valsts varai pēkšņi sabrūkot kara vai citu katastrofālu apstākļu rezultātā. Šajā periodā uz laiku pazūd varas un likuma autoritāte un vairs netiek ierobežota cilvēka rīcība.¹⁵

Tad arī parādās cilvēku un arī nācijas patiesā būtība, tā izpaužas rīcībā, vai glāvē, vardarbīgā, nežēlīgā, nodevīgā vai cēlā.

Bezvaras perioda pētniecības problēma 1941. gada vasarā pēc Vācijas uzbrukuma joprojām ir ļoti aktuāla un nav līdz galam izpētīta. Vēsturniekiem ir sarežģīti noteikt precīzi katrā Latvijas teritorijas daļā interregnum laiku.

Pētot dažāda veida literatūru, gan trimdas latviešu vēsturnieku rakstus, gan mūsdienu vēsturnieku pētījumus, secināju, ka pastāv trīs dažādi viedokļi par bezvaras periodu:

- vācieši pilnībā kontrolēja situāciju, viss tika izplānots jau iepriekš, tāds bezvaras periods tā īsti neeksistēja. Bezvaras periods ilga dažas stundas, ilgākais dienu, divas. Arī holokausts bija viens no Vācijas plāniem. Šo viedokli dedzīgi aizstāv trimdas vēsturnieks ASV Itakas koledžas profesors A. Ezergailis,
- īstas vācu okupācijas nebija, latvieši pašierosmē darbojās dienas, tad nedēļas, dažās vietās pat mēnešus, bez vācu kontroles un pavēlēm, šo viedokli pauž trimdas vēsturnieks A. Silgailis.¹⁶
- trešo viedokli izsaka mūsdienu latviešu vēsturnieki, kuri pēdējos gados ļoti aktīvi pēta šo problēmu. Vēsturnieks J. Pavlovičs uzskata, ka bezvaras periods ir posms starp vienas noteiktas teritoriju aptverošas pavēļu vertikāles izzušanu un tās atjaunošanu analogiskā vai līdzvērtīgā formā. Viņš norāda, ka Latvijā tā nonākot pakāpeniski vācu karaspēka kontrolē, pavēļu vertikāle tika atjaunota

¹⁵ Pavlovičs, J. 1941., 1944. - 1945. gada Interregnum periodi. Grām.: Jundzis, T., Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija, 2. sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 2013. 423. lpp

¹⁶ Puķīte, A. Kas notika 1941.g. vasarā. Brīvā Latvijā: *Apvienotā Londonas avīze un Latvija*, Nr. 81, 1988, 30. maijā.

no apakšas. Apriņķos bezvaras periods ildzis 2-7 dienas, bet, lai visā Latvijā apm. divas nedēļas.¹⁷

Sākot ar 23. jūniju pie Liepājas un beidzot ar 5. jūliju Igaunijas pierobežā, Latvijā bija vērojama dažāda ilguma bezvaras perioda iestāšanās.¹⁸

Latvijā bezvaras perioda otrajā vai trešajā dienā pagastu centros pulcējās ap 30 – 50 vīru lielas tautas sapulces, to veidoja ar padomju varu nesaistītas personas, kopā sanākušie ar vienbalsīgu lēmumu dibināja pagaidu pagasta varas orgānus, dēvētu par kārtības, drošības vai kādu citu komiteju. Dibināšanas fakts tika fiksēts dokumentos, kuru apstiprināja ar parakstu klātesošie dalībnieki. Rīcības komiteju pirmais uzdevums bija uzturēt drošību, nepieļaut izlaupīšanu, vardarbību. Ārpus pilsētām noziedzīgu nodarījumu bija maz, atšķirt tos no karadarbības negadījumiem mūsdienās vairs nav iespējams. Ir zināmi tikai divi gadījumi, kad šādas komitejas veica publiskus nāvessodus – netālu no Liepājas un Limbažos un tas notika ar iedzīvotāju piekrišanu, jo apsūdzētie tika vainoti par līdzdalību padomju režīma represijās. Pilsētās komitejas apturēja veikalu zādzības, izlaupīšanu u.c. Pagastu un mazpilsētu līderi vēlējās sazināties ar jaunās varas pārstāvjiem, lai noskaidrotu savu turpmāko statusu, bet nenojauta, ka ar to viņu vara beigsies.¹⁹

Nacistiskās varas iekarošanas plānos Baltijā un tai pieguļošā Krievijas daļa tika dēvēta par 101. aizmugures apgabalu, ko sākotnēji bija paredzēts iedalīt sešu lauka un desmit pilsētu komandantūru teritorijās. Nacisti plānoja uzticēt komandantūrām tikai kārtības uzturēšanu, un vērmahta apgādes funkcijas, domādami, ka par pārējo parūpēsies iekaroto zemju vietējās pašvaldības. Uz pārejas laiku par apriņķu un lielāko pilsētu pašvaldību vadītājiem bija paredzēts iecelt politiski neitrālus vietējos ierēdņus un virsniekus, no vēl pirms kara sastādītu kandidatūru saraksta, kam bija jāklūst par starpniekiem vācu rīkojumu izziņošanā. Kā daudzi citi plāni, arī šis neņēma vērā reālo situāciju Latvijā un pārvērtās haotiskā improvizācijā. 101. apgabals tā arī nepaguva izveidoties un tā komandieris Karls fon Rokss bija pārlietu aizņemts ar citu jautājumu risināšanu, lai nodrošinātu vienotu aizmugures teritoriju pārvaldes sistēmu.

¹⁷ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 32.lpp.

¹⁸ Pavlovičs, J. 1941., 1944. - 1945. gada Interregnum periodi. Grām: Jundzis, T., Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija, 2. sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 428. lpp

¹⁹ Pavlovičs, J. 1941., 1944. - 1945. gada Interregnum periodi. Grām: Jundzis, T., Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija, 2. sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 430. – 431.lpp.

Vācu uzbrukuma straujums noteica, ka nozīmīgākās lauku komandantūras tika veidotas pēc karaspēka pārvietošanās trasēm.²⁰

Rīgā arī tika izveidota lauku komandantūra, par faktisko komandantu 1. jūlijā kļuva sapieru pulkvedis Ulleršpergers, viņš bija pārāk aizņemts ar kara darbību, tāpēc ar nemilitāriem jautājumiem īpaši nenodarbojās. Tad, kad sapieris aizbrauca uz fronti, veselu nedēļu lielākā daļa Rīgas palika bez komandanta. Katram vācu komandantam bija savi, mazliet atšķirīgi priekšstati par jaunās kārtības ieviešanu, un šī īpatnība kļuva par bezvaras perioda noslēguma noteicošo faktoru.²¹

Atkarībā no ģeogrāfiskā stāvokļa un arī militārās situācijas bezvaras periods Latvijā ilga no 2 līdz 7 dienām. Par amatpersonām tika atjaunoti pēdējie neatkarīgās Latvijas pašvaldību vadītāji, tātad pie varas atgriezās mierīgi nogaidījusi tradicionālā elite.²²

Tā daļa Latvijas iedzīvotāju tika sadalīta divās pretējās pozīcijās, vieni atbalstīja nacistus, citi - padomju varu. Protams, pastāvēja vēl mierīgie iedzīvotāji, kuri variēja starp abiem grupējumiem, kuri vēlējās mierīgi dzīvot un strādāt, neiesaistīties politikā, bet, diemžēl bija spiesti pieņemt, vai izlikties, ka pieņem kādu no izvēlēm.

Trimdas vēsturnieks I. Kažociņš savā darbā²³ sadaļā Latviešu karavīri partizānu gaitās stāsta, ka sākoties Sarkanarmijas atkāpšanās gājienam, tās vadība atvaļināja no dienesta visus tos latviešu karavīrus, kuri nevēlējās doties uz Krieviju. Kur vien bija iespējams, latvieši atstāja Sarkanarmiju un veidoja partizānu grupas, kura apsargāja pagastu centrus, vietējos iedzīvotājus pret noklīdušiem sarkanarmiešiem. Palīdzēja atbrīvot Latvijas teritoriju no padomju spēku pārpalikumiem. Vairākās vietās, it sevišķi Kurzemē un Zemgalē, latviešu partizānu grupu veidošanos jau bija organizējuši arī vācieši, jau pirms iebrukuma, šīs grupas vairāk uzbruka sarkanarmijas daļām un atvieglāja vācu karaspēka straujo kustību uz priekšu. Vidzemē, pirms vācu ienākšanas, leitnants V. Pauļa partizāni ieņēma Siguldu, cita partizānu grupa iegāja Limbažos.²⁴

Pulkveža A. Krīpena vīri atbrīvoja Smilteni. Pulkvežleitnants Kārlis Aperāts ar saviem karavīriem ieņēma Madonu, leitnants J. Simsons – Valku. Kapteinis O. Varlejs ieņēma Alūksni., bet ieroču trūkuma dēļ bija spiests atkāpties, kad pilsētā ienāca lielāka krievu

²⁰ Turpat, 432.lpp.

²¹ Pavlovičs, J.1941., 1944. - 1945. gada Interregnum periodi. Grām: Jundzis, T., Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija, 2. sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 2013. 430. – 431.lpp.

²² Turpat, 433.lpp.

²³ Kažociņš, I. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945*. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 222 lpp.

²⁴ Turpat, 72.lpp.

vienība. Latviešu partizānu vienības līdz vācu ienākšanai sargāja arī dzelzceļus un tiltus pret krievu sapieru komandām, kuras, aizejot centās pēc iespējās vairāk iznīcināt svarīgus objektus.²⁵

Partizānu vienībās noteikti bija arī vācu iesūtīti spiegi un cilvēki, kuru mērķis bija atvieglot vācu karaspēka ienākšanu, bet parastais latviešu karavīrs, tikko pārcietis komunistu varas nežēlību un represijas ļoti cerēja, ka nāks labāki laiki, ka izdosies būt saimniekiem savā zemē, viņi noteikti cerēja uz veiksmīgu sadarbību un līdzvērtīgu līdzāspastāvēšanu ar vāciešiem. Latviešu mērķis un cerības balstījās uz brīvu valsti savā zemē.

Latvijā 30 svarīgākajos centros bija izveidojušās partizānu vienības, kurās ietilpa ap. 6000 vīru, tas nebija maz, latvieši paši jau varēja nodibināt un uzturēt kārtību. Viņi sāka atjaunot pašvaldības, kuras bija iznīcinājuši komunisti. Enerģiskākie virsnieki sāka domāt par Latvijas armijas atjaunošanu un lielākos centros jau formēja karaspēka vienības, apbruņoja tās ar krieviem atņemtajiem ieročiem. Cēsīs pulkvedis M. Kaspsons bija saformējis vienu bataljonu, Gulbenē pulkvežleitnants Aperāts formēja divīziju.²⁶

Vācu nacistu nodomi okupētajās Latvijā neparedzēja nekādas latviešu brīvās izpausmes nacionālā jautājumā, okupētai zemei vienmēr ir saimnieks, kura nodoms ir visu kontrolēt, pārvaldīt, tāpēc līdz ar vācu armijas ierašanos visos lielajos centros tika izveidota komandantūras latviešu virsnieku vadībā, tās savā vadībā pārņēma partizānu grupas, protams, pamatīgi izšķīrojot šos grupējumus, jo šaubīgi, neuzticīgi elementi vāciešiem nebija vajadzīgi, ar tiem nebūtu tik vienkārši manipulēt un iedvest savu pārlicību.

Pirmajās jūlija dienās pašu latviešu saformētās paš aizsardzības vienības vajadzēja likvidēt, lai vācieši varētu tās organizēt no jauna ar citu nosaukumu, pēc sava skatījuma, saviem principiem, savā pakļautībā. Pirms tam paš aizsardzības spēkos bija ap 6 tūkstoši vīru, izvietoti pa kādiem 30 svarīgiem centriem. Pilnīgi pamatoti varēja teikt, ka latvieši paši jau bija nodibinājuši savā zemē kārtību un drošību.²⁷

Tas gan neietilpa Vācijas plānos, tāpēc vienību likvidācija izraisīja neapmierinātību Latviešu karavīros, jo sākotnēji daudzi vāciešus bija uztvēruši kā atbrīvotājus un, riskējami ar savām dzīvībām, aizstāvējuši vietējos un palīdzējuši padzīt sarkanarmiešus, tā atvieglodami

²⁵ Kažociņš, I. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945.* Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 71.- 72. lpp.

²⁶ Kažociņš, I. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945.* Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 71.- 72. lpp.

²⁷ Dokumentu un atmiņu krājums. Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā, 2. sējums. Pirmās latviešu aizsardzības vienības otrā pasaules karā. Freivalds, O., Caunītis, O.(red). Daugavas vanagu, centrālās valdes izdevums: Ziemeļblāzma.,1972. 25.lpp.

vācu armijas ienākšanu Latvijas teritorijā. Notika izveidoto paš aizsardzības karavīru pamatīga šķirošana, daļu aizveda kā gūstekņus uz Austrumprūsiju, daļu, tos uzticamākos palaida uz mājām.²⁸

Kā smags sarūgtinājums un brīdinājums, varētu teikt arī patiesības mirklis karavīriem bija vācu SS un policijas ģenerāļa Štālekera pavēle, ar kuru tika pavēlēts likvidēt visas partizānu vienības, nodot visus ieročus, kā arī aizliedza nēsāt latviešu formas tērpus. Štālekers bija arī sevišķo uzdevumu grupas A šefs, kura uzdevumos ietilpa Latvijas žīdu iznīcināšana.²⁹

Vāciešu mērķos ietilpa ar propagandas palīdzību sakūdit latviešus pret ēbrejiem, un ar latviešu palīdzību veikt žīdu apšaušanu, jeb tā saucamo pašattīrīšanos. Šīs darbības nemaz tik raiti nenoritēja, kā vācieši bija cerējuši, jo latvieši nekad nav bijusi agresīva tauta, bet pietiekoši miermīlīga un uz kautiņiem un nogalināšanu kūtra, tāpēc vāciešiem mērķu sasniegšanai bija jāpieliek pūles.

Tomēr Štālekeram izdevās nodibināt tā saucamo Arāja komandu dažu simtu vīru sastāvā, kas Štālekera vadībā un pēc viņa pavēlēm veica sistemātisku slepkavošanu. Par šīs grupas rīcību atklātībā nerunāja, bet latvieši no tās kaunējās.³⁰

Latvieši cerēja, ka vācieši ar viņiem rēķināsies, pastāvēs draudzīgu valstu karavīru attiecības, bet vācieši latviešu karavīrus ievietoja gūstekņu nometnēs, lai netraucētu un viņus neapdraudētu, vienkārši neitralizēja.

Par to, ka vācieši plānoja paš aizsardzības komandantūru izveidi Latvijā, liecina pētījums trimdas vēsturnieka I. Kažociņa rakstos.

Kad Sarkanarmija 1940. gadā okupēja Lietuvu uz Vāciju aizbēga pulkvežleitnants Viktor Deglavs. Vācijā viņam tika piedāvāts, ja Vācija ar PSRS nonāktu kara stāvoklī, darboties Latvijā. Viņš sazinājās ar Latvijas militāratašeju Berlīnē pulkvedi Aleksandru Plensneru, lai plānotu tālāko savas darbības rīcību. Tika sasaukta 1941. gada 1.maijā Mārienburgā vecāko virsnieku sapulci, kurā tika nolemts nodibināt kādu uzticamu organizāciju, ar kuru vācu armijas štābi varētu sazināties, lai nepieļautu tādas kļūdas kā okupētajā Polijā. Tika nolemts atjaunot 1917. gadā Valkā nodibināto Latvju karavīru nacionālo apvienību ar pulkvedi Plensneru kā priekšsēdi un Deglavu kā atbrīvošanas štāba priekšnieku. Pēc Marienburgas sanāksmes Deglavs sāka brīvprātīgo piesaistīšanu. Šim nolūkam vācieši Deglavam bija ierādījuši telpas Kēnigsbergā. Tur bija paredzēta latviešu

²⁸ Turpat, 27.lpp.

²⁹ Kažociņš, I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 72. lpp.

³⁰ Kažociņš, I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945. Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 72. lpp.

izpletņu lēcēju sagatavošana, kuri kopā ar latviešiem aizsargātu tiltus un citus svarīgus objektus. Diemžēl Deglavs ātri vien jutās vīlies, jo vācieši brīvprātīgos izmantoja citiem nolūkiem. Plāni mainījās, viss notika ļoti strauji. Vācieši Deglavu piekomandēja 16.armijai, kura devās uzbrukt Daugavpils virzienā. Plensners tika piekomandēts Baltijas jūrā manevrējošām flotes vienībām. Deglavs un Plensners Rīgā ieradās tikai 5. Jūlijā, tūlīt devās uz Latvijas organizācijas centru. Plensners pie darbības netika, jo okupēto austrumapgabalu ministrijas darbinieki bija paredzējuši citus cilvēkus Dankera Uzticības padomē.³¹

No tā var secināt, ka vācu atbildīgās personas par okupēto teritoriju Latvijā domāja un plānoja jau iepriekš darbību un pārvaldību. Protams, ne viss plānotais izdevās.

1941. gadā, okupējot Latviju, nacistu plānos neietilpa suverēna Latvija, tika paredzēta Latvijas pakļaušana un ģermanizēšana. Tas rakstīts instrukcijā Ostlandes reihskomisāram (8.5.1941., Berlīne): „*Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas reihskomisāra darbības mērķim jābūt centieniem radīt vācu protektorāta formas un pēc tam, ģermanizējot rasu ziņā derīgos elementus, konsolidējot ģermāņu tautas un nevēlamos izsūtot, pārveidot šo rajonu par Lielvācijas impērijas daļu. Baltijas jūrai jāklūst par vācu iekšējo jūru Lielvācijas aizsardzībā. Izsūtot jāņem vērā, ka 50% igauņu tautas ir stipri ģermanizēti ar dāņu, vācu un zviedru asiņu piejaukumu un to uzskatīt par radniecīgu tautu. Latvijā asimilācijai derīgā daļa ir daudz vairāk ierobežota nekā Igaunijā. Šeit jārēķinās ar spēcīgu pretdarbību un jāparedz daudz lielāka izsūtīšana.*”³²

Partizānu vienības parasti tiek uzskatītas par tiem pašiem pašaizsardzības spēkiem. Organizācijas patiesībā bija atšķirīgas: pirmās bija latviešu vietējās vienības, pēdējās organizēja vācieši – SD vai Vērmahts. Latvijā darbojās einzacgrupa A, ko V. Štālekera, kurš vērtēja partizānus pozitīvi tādā ziņā, ka šie partizāni potenciāli varētu tikt izmantoti ebreju grautiņos, bet visos citos aspektos partizānu klātbūtne neatbilda R. Heidriha³³ instrukcijām vai ideoloģiskajiem principiem. Partizānu spēki pilnībā tika izformēti saskaņā ar V. Štālekera 8. jūlija pavēli. Viņam nepatika ne latviešu partizānu vienību apmēri, ne fakts, ka tie bija sākuši organizēt tīklu, kas sniedzās līdz Latvijas visattālākajām malām. V. Štālekera paziņoja, ka viņš viens pats ir atbildīgs par drošību frontes aizmugurē, ka visi ieroči jānodod un ka aizliegtas, ir citu valstu uniformas. Nav pārspīlēts, apgalvojot, ka, ierodoties vāciešiem,

³¹ Turpat, 73.-74.lpp.

³² **Avots:** Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941-1945. Sast. Samsons, V. Rīga: Zinātne, 1990. Nr.2, 29.-31.lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/dokumenti/instrukcijas-ostlandes-reihskomisaram-851941-berline> (Skatīts 17.04.2015).

³³ Reinharde Tristans Eizens Heidrihs (1904 - 1942) - Trešā reiha augsta amatpersona un viens no holokausta "arhitektiem". No 1939. gada 27. septembra Reihā Galvenās drošības pārvaldes (SS-*Reichssicherheitshauptamt*), kurā iekļāvās SD, Gestapo vadītājs.

potenciālā Latvijas nacionālā armija bija veidošanās procesā. Kad vācieši ieradās Rīgā 1. jūlijā, jau bija sākts organizatoriskais darbs Latvijas nacionālās armijas radīšanai – un simtiem jaunu cilvēku pierakstījās, lai dienētu pretkomunistu spēkos.

Okupācijas pirmajās dienās sev pakļautos latviešu formējumus vācieši sauca divējādi: «pašaizsardzības spēki» un «palīgpolīcija», lai gan tā vairāk vai mazāk bija viena un tā pati organizācija. Tieši vācieši pavēlēja šiem pašaizsardzības spēkiem jeb palīgpolīcijai valkāt sarkanbaltsarkanās Latvijas krāsas uz piedurknes apsēja. Pēc apmēram, sešām nedēļām «pašaizsardzības» nosaukums tika atmests un nacionālais piedurknes apsējs nomainīts uz zaļu apsēju. Latviešu palīgpolīciju sāka saukt arī par šucmaņu vienībām. Rīgas kārtības palīgpolīcijas spēkos bija 3000 vīru. Tie veidoja iecirkņu policiju un tā sauktās slēgtas vienības, kuras trenēja pēc militārā reglamenta un organizēja karadarbībai. No slēgtajām vienībām vēlāk tika radīti policijas bataljoni.³⁴

Par to, ka notika regulāra kontrole gan par politisko, gan ekonomisko stāvokli okupētajās teritorijās no Vācijas puses apliecina izvilkumi no RSHA (Valsts Drošības galvenā pārvalde) IV pārvaldes (gestapo) priekšnieka H.Millera ziņojuma par stāvokli Ostlandē (15.8.1941., Berlīnē), kurā, sadaļa B. Politiskais stāvoklis, rakstīts: „*Pēc pavēlnieka pasākumiem no Latvijas pilsētu ainavas ir nozudušas uniformas, izņemot tikai palīgpolīcijas uniformu latviešiem ar zaļu rokas lenti, to kontrolē kārtības policijas pavēlnieks. Nolaisti arī latviešu karogi, tikai latviešu nacionālā himna katru dienu vēl atskan pa radio. [...]. Latviešu tauta, it sevišķi inteliģence, gandrīz nemaz neapzinās savu vainu pēdējo divu gadu notikumu attīstībā un politiskās pašnoteikšanās zaudēšanā.*”³⁵

Manuprāt, vācu vara izdarīja kļūdu, izformējot potenciālos sabiedrotos, topošā Nacionālā armija tika formēta cīņām pret komunismu, tā tad vāciešus uztvēra, kā topošos sabiedrotos, atbrīvotājus no Padomju varas. Bet Nacisti atteicās situāciju izmantot savā labā, kādēļ izformēt jau gatavas vienības, kuras ir noorganizējis kāds cits, lai tos pašus cilvēkus pieņemtu no jauna jau pašorganizētos bataljonus, un pašaizsardzības vienībās. Kvalitatīvāk būtu sadarboties, tādejādi atbrīvojot sevi no liekas laika izšķiešanas un negatīvas attieksmes no civiliedzīvotāju puses. Turklāt Vāciešus Latvieši sagaidīja kā sabiedrotos cīņām pret PSRS, kā atbrīvotājus no pirmās okupācijas. Tas būtu, kā bonuss, turklāt sadarbojoties iegūtu labvēlību, lielāku atsaucību turpmākajās darbībās. Protams, es saprotu, ka to neļāva daļēji arī

³⁴ Ezergailis, A. *Pašaizsardzības komandantūras loma hlokaustā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 1. sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 1999. 39 - 44. lpp.

³⁵ **Avots:** Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941-1945. Sast. Samsons, V. Rīga: Zinātne, 1990. Nr.6, 36.-40.lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/dokumenti/izvilkumi-no-rsha-valsts-drosibas-galvena-parvalde-iv-parvaldes-gestapo-prieksnieka> (Skatīts 17.04.2015)

ideoloģija, taču varēja jau izdarīt atkāpi, turklāt vācieši nebija vienīgie, kas okupēja Latviju – kopā ar Vērmahtu un Drošības policiju te ieradās vismaz 300 latviešu un neskaitāmi latviski runājoši vācbaltieši. Lai gan vācbaltu ierašanās nedaudz bremsēja un paši latvieši uzskatīja par nevēlamu. Nacistu propagandas mutisko daļu uz visiem Latvijas nostūriem lielā mērā nogādāja jaunu latviski runājošo grupas, kuru pamatu veidoja aktīvie nacionālisti. Padomju vara bija stipri iedragājusi saimniekus un viņu īpašumi lielā mērā bija izsaimniekoti, viņi dedzīgi vēlējās darīt visu, tikai, lai neatgrieztos atpakaļ padomju vara, un naidis pret komunistiem bija liels arī daudzajiem civiliedzīvotājiem un to ģimenēm, kuras bija, cietušas no deportācijas. Tādēļ, manuprāt, zaļā armija, un topošā nacionālā armija vairāk atbalstītu sadarbšanos.

Kārļa Ulmaņa – Latvijas diktatora no 1934. līdz 1940. g. – atbalstītāju grupa varēja, iespējams, veidot līdz 55% iedzīvotāju. Vācieši uz ulmaniešiem skatījās ar aizdomām. Bet, lai padarītu okupācijas administrāciju uzticības cienīgu, viņi diez vai varēja iztikt bez tiem. Bija daudz latviešu, kuri bija dedzīgi kvisinga lomas spēlētāji, kā O. Dankers, V. Sanders un A. Freimanis. Vispazīstamākais no ulmaniešu kolaboracionistiem bija A. Valdmanis. K. Ulmaņa atbalsta sociālā bāze bija Latvijas vecsaimnieki, stabila sociāla šķira, kuru jau bija iedragājusi padomju vara savas okupācijas laikā. Tāpēc vācu laikā ulmanieši vairāk nosliecās uz sadarbšanos nekā uz pretošanos.³⁶

Pirmajos vācu okupācijas mirkļos, pēc vācu pavēles, visos Latvijas administratīvajos iedalījumos no partizānu vienībām tika noorganizētas paš aizsardzības komandantūras. Visās Latvijas pilsētās un citos militāri un taktiski svarīgos punktos nodibinājās vācu militārās komandantūras un tām blakus noorganizējās latviešu palīgvienības, kuras pirmajās (apmēram sešas) nedēļās vācieši sauca par paš aizsardzības vienībām. Tās bija organizētas aptuveni pēc Latvijas laika policijas vai aizsargu organizācijas struktūras vispirms apriņķos, tad pilsētās un pagastos. Paš aizsardzību vienību organizēšana notika vienlaikus visā Latvijā. Visi dokumenti par policijas vai paš aizsardzības vienību organizēšanu, kas mums ir pieejami, norāda, ka tas noticis zem stingras vācu kontroles. Vācieši - SD³⁷ vai militārais personāls – paš aizsardzības vienības kontrolēja vismaz divos līmeņos – caur apriņķi latviešu komandantūrām, kuras uzraudzīja vācieši, un vietējām vāciešu komandantūrām. Latviešu komandantūrām vienlaicīgi varēja dot pavēles gan vācu militārais, gan vācu SD personāls. Līdzīgs process notika arī citās

³⁶ Ezergailis, A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944*. Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 44. lpp.

³⁷ SD (vāc. *Sicherheitsdienst*, drošības dienests) – NSDAP slepenais dienests, ko iesaistīja cīņā pret politiskiem pretiniekiem, kā arī pret iekšējo opozīciju. No 1939. gada tas strādāja Valsts drošības galvenajā pārvaldē (Reichssicherheitshauptamt) kopā ar Gestapo. Okupētajās teritorijās Austrumeiropā SS un SD pārraudzīja ebreju tautības iedzīvotāju iznīcināšanu

Baltijas un Austrumeiropas zemēs. Apriņķa centrā izveidoja apriņķa komandantūru. Pavisam pirmajās okupācijas nedēļās Latvijā nodibinājās ap 700 latviešu komandantūru. Pazīšanās zīmi vācieši tās darbiniekiem pavēlēja valkāt sarkanbaltsarkano (Latvijas karoga krāsas) piedurknes apsēju. 1941. gada augusta vidū – tikpat pēkšņi, kā komandantūras bija noorganizētas, - tās pavēlēja slēgt. Sarkanbaltsarkano lenti aizliedza valkāt. Tas bija likumsakarīgi, ka paš aizsardzības likvidēja – pirmā intensīvās atreibības fāze bija beigusies. Pašattīrīšanās vācu izpratnē bija pabeigta, vācu vadībā no Latvijas mazpilsētām ebreji bija savākti un nošauti.³⁸

Pastāv divi dokumentēti gadījumi, kad augstākā SS un policijas vadītājs Ostlandē F. Jekelns ebreju nogalināšanai vāciešu vietā būtu varējis nozīmēt latviešus, bet izvēlējās vāciešus. Pirmais piemērs bija pati Rumbulas akcija. Iznīcināt ebrejus Rumbulā F. Jekelns pavēlēja savas komandas divpadsmit vīriem. V. Arājs un latviešu policisti tajā laikā veica ar šaušanu nesaistītus uzdevumus. 1942. g. rudenī geto veikt ebreju meklēšanu un pēc tam iznīcināt, pretošanās kustības dalībniekus, F. Jekelns uzdeva R. Langes SD vienībai. F. Jekelns atradās pārāk augstu varu hierarhijā. R. Lange un V. Štālekera būtu varējuši dot ticamāku liecību nekā F. Jekelns. Ebreju iznīcināšana sākās līdz ar vācu okupāciju, un lielākoties pavēļu izpildītāji bija vīri no Drošības policijas un SD vienībām. Pirmie nacistu propagandas soļi nekādā atklātā veidā neaicināja uz ebreju nogalināšanu. Tomēr radoraidījumos izskanēja diezgan daudz antisemitiskas propagandas. Nopietnāka antisemitisma propaganda sākās uz ielām: plakāti, kas sludināja ierobežojumus ebrejiem, aizliegums stāvēt rindās, vardarbīga ebreju iekļaušana darba vienībās. Iznīcināšana nekad nebija plānota kā atklāta akcija.³⁹

³⁸ Ezergailis, A. *Paš aizsardzības komandantūras loma hlokaustā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 1. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 1999. 235. – 252. lpp.

³⁹ Ezergailis, A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944*. Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. 16. - 18.lpp.

2. PAŠAIZSARDZĪBAS KOMANDANTŪRAS LATVIJĀ 1941. GADĀ

2.1. Pašaizsardzības komandantūru veidošanās, uzdevumi, darbība

Vācijas un PSRS kara sākšanos vairāku PSRS sastāva inkorporēto valstu sabiedriskie darbinieki izmantoja, lai deklarētu savu valstu neatkarības atjaunošanu. 1941. gada 23. jūnijā lietuviešu aktīvistu frontes vadītās jūnija sacelšanās laikā Kauņā tika deklarēta Lietuvas neatkarības atjaunošana un izveidota Pagaidu valdība, bet 30. jūnijā Ļovā tika deklarēta Ukrainas valsts atjaunošana. Vācu okupācijas vara 1941. gadā nepieļāva šādu notikumu attīstību Latvijā un Igaunijā, bet neatkarīgās valsts institūcijas Lietuvā un Ukrainā bija spiestas pārtraukt savu darbību pēc vācu civilās administrācijas nodibināšanās okupētajās zemēs.

Uz valsts neatkarības atjaunošanu vērsta latviešu partizānu bruņotā cīņa pret Sarkanā armiju un citiem komunistisko okupantu bruņotajiem formējumiem 1941. gada jūnijā un jūlijā izvērās visos Latvijas apgabalos. Sevišķi plaša partizānu cīņa bija Vidzemē – to veicināja 24. teritoriālā strēlnieku korpusa un citām Sarkanās armijas daļām atvaļināto vai dezertējušo latviešu virsnieku, instruktoru un kareivju iesaistīšanās šajā cīņā. Latgalē partizānu cīņai nebija tik plašs vērziens – jādoma, ka cēlonis tam, vismaz vietām, bijis neviendabīgais nacionālais sastāvs un sociālie faktori, kā arī apstākļi, ka vācu karaspēks tieši Latgalē virzījās uz priekšu ļoti strauji un partizānu cīņa visur nepaspēja izvērsties. Arī Augšzemē jau dažas dienas pēc kara sākuma vācu karaspēks pa galvenajiem lielceļiem bija aizvirzījies visai tālu un partizānu darbību, piemēram, Ilūkstes apriņķī, dažkārt grūti atšķirt no tīrīšanas akcijām vācu karaspēka okupētajā teritorijā. Zemgalē partizānu cīņa sevišķi plaša bija Jelgavas apriņķī. Tomēr Zemgalē (daļēji arī Kurzemē) atsevišķas partizānu grupas visātrāk tika pārorganizētas un vismaz daļēji pārtapa pašsardzības formējumos, kuru dalībnieki vairs nav uzskatāmi par atbilstošiem partizānu jēdzienam tradicionālajā izpratnē, kaut gan bieži vien, vismaz komandantūru pastāvēšanas pirmajos mēnešos, veica tādas pašas darbības kā partizāni. Bruņotās cīņas grupas uz vietām lielākoties veidojās stihiski. Šādu grupu organizēšanos un to darbību veicināja Kēnigsbergas, savukārt pēc 1. jūlija – Rīgas radoraidījumu klausīšanās, slēpšanās no komunistiskās okupācijas represīvo iestāžu vajāšanām vai mobilizēšanas, atsevišķos gadījumos preses publicētie aicinājumi.⁴⁰ Atsevišķos gadījumos šādas grupas varēja organizēt arī cilvēki, kuri bija saņēmuši attiecīgās instrukcijas no vācu speciālajiem dienestiem, vai vācu militārajām iestādēm, taču arī tādā gadījumā tiem bija jābūt cilvēkiem, kam bija autoritāte attiecīgajā apvidū, piemēram, bijušās aizsargu organizācijas komandieriem, jo citādi viņiem nebūtu sekotāju. Lielākoties tos dēvēja par

⁴⁰ Pelkaus, E. Cīņa un cerība. Rīga, 2004. 148. lpp.

Mežabrāļiem, baltajiem vai zaļajiem partizāniem, taču atsevišķos gadījumos, piemēram, Nīcā, partizāni dēvējuši sevi par pašaisardzībniekiem, iespējams, ka tas noticis iepriekš minēto radiatoraidījumu ietekmē, kaut gan nekādās pēc pašu iniciatīvas radītās vai vācu okupācijas varas organizētās pašaisardzības vienībās tie vēl nav bijuši iekļauti.⁴¹

Par to, ka arī Limbažu pilsētā bija latviešu mēģinājums divu okupāciju maiņas brīdī pārņemt savu zemi savās rokās ir aprakstījusi un pamatojusi Mag.hist. Inese Dreimane, okupācijas muzeja krājumu darbiniece elektroniskajā žurnālā limbažniekiem - Viss aktuālais Limbažu novadā 2013. gada 20. jūlija numurā rakstā „Vēlreiz par notikumiem Limbažos 1941. gada 4. jūlijā”⁴².

Rakstā tiek aprakstīts, ka no „*Rīgas 1941. gada 3. jūlijā uz Limbažiem izbrauca 2 smagās automašīnas ar 54 nacionālajiem partizāniem. Nacionālo partizānu sastāvā bija karavīri un virsnieki, kuri bija pārtraukuši dienestu Sarkanajā armijā, un, kuri nevēlējās karot PSRS pusē, bet vēlējās, izmantojot okupācijas maiņas brīdi, atjaunot Latvijā neatkarību. Šo grupu vadīja pulkvežleitnants Arvīds Reke. Pēc aculiecinieku stāstītā, pie mašīnām bija piestiprināti Latvijas karogi, un šo cīnītāju ierašanos cilvēki uzņēma ar sajūsmu, viņiem pievienojās arī daudzi vietējie iedzīvotāji, kā arī notika apvienošanās ar citiem nacionālajiem partizāniem.*”⁴³ Piemēram, Liepupes pagastā ar kapteiņa Lūša vadīto grupu, kuru veidoja sakaru bataljona bijušie karavīri. Kaprāļa Smiltēna grupa ar vieglo tanketi ieradās palīgā no Krimuldas. Kauja par Limbažiem bija latviešu mēģinājums pārņemt varu savās rokās. „*Diemžēl ne militārā, ne politiskā situācija to neļāva attīstīt tālāk. 10. jūlijā pilsētā ienāca vācu karaspēka vienības un tika izveidota vāciešiem pakļauta militārā komandantūra. Sapni par brīvību un savas valsts neatkarību latviešiem nācās noglabāt dziļi sirdī uz daudziem gadiem.*”⁴⁴

Tātad vācu okupācijas pirmajās dienās visur Latvijā sāka veidoties pašaisardzības komandantūras. To organizēja vācu militārā vara. 1941. gada 3. jūlijā Liepājā Vācijas kara flotes kontradmirālis Francis Klāsens Aleksandru Plensneru pilnvaroja pārņemt latviešu pašaisardzības vienību vadību Latvijas piekrastes apgabalos. Latviešos veidojās sākotnējās cerības par Latvijas armijas un suverenitātes atjaunošanu, bet tas nebija vāciešu plānos.

⁴¹ Pelkaus, E. Cīņa un cerība. Rīga, 2004. 149. lpp.

⁴² Dreimane, I. Vēlreiz par notikumiem Limbažos 1941. gada 4. jūlijā. Elektroniskais žurnāls limbažniekiem - Viss aktuālais Limbažu novadā 2013. gada 20. jūlija numurs. Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija/> (Skatīts 25.04.2015)

⁴³ Turpat. Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija/> (Skatīts 25.04.2015)

⁴⁴ Turpat, Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija/> (Skatīts 25.04.2015)

Latviešu paš aizsardzības spēkus galvenokārt izmantoja okupācijas režīma nostiprināšanā un netika pieļautas nekādas nacionālas aktivitātes.

Pētot par paš aizsardzības komandantūru veidošanos un darbību, secināju, ka par to izveidi un darbību pastāv vairāki viedokļi.

Pirmais viedoklis.

A.Ezergailis uzskata, ka paš aizsardzības komandantūru izveidi jau Vācijā izplānoja un izveidoja vācieši no nelielajām partizānu vienībām, bet arī šo faktu, ka partizānu vienības bija nelielas var apstrīdēt un to arī apstrīd un pamato mūsdienu vēsturnieki.

Andrievs Ezergailis vēlas apgāzt mītu par stihisko paš aizsardzību komandantūru izveidošanos. Viņa tēze ir: „paš aizsardzības” noorganizēja vācu okupācijas spēki un, to darot, izpildīja plānu, kuru nacistiskie okupanti bija izstrādājuši Berlīnē”.⁴⁵

Rakstā - Paš aizsardzību komandantūru loma holokaustā⁴⁶ - Ezergailis pamato savu pieņēmumu par paš aizsardzību plānotu izveidi pareizību:

1. Vārds – paš aizsardzības- pirmo reizi ir atrodams vācu dokumentos
2. Latvijas vēsturē tas nebija pieredzēts
3. Vācieši radīja Latvijā nezināmu atriebības jēdzienu un atriebības objektu
4. Ienākot Latvijā, vāciešiem bija visi varas groži rokā
5. Latvijā nepastāvēja neviena institūcija, kurai būtu bijusi vara un autoritāte, lai noorganizētu Vislatvijas „paš aizsardzības” tīklu. Līdzīga organizēšanās notika Lietuvā, Igaunijā un citur Austrumeiropā. Visus latviešu centienus centrāli organizēties Štālekers un vācu militārie ģenerāļi nobremzēja pirmajās okupācijas dienās.

Otrais viedoklis.

Otrais viedoklis pārstāv domu, ka paš aizsardzības pilsētās un laukos veidojās haotiski un spontāni, kuras gādāja par iedzīvotāju drošību, uzbruka daudz stiprāk bruņotām sarkanarmijas bēgošām kolonnām. Šīs versijas aktīvs paudējs ir arī trimdas latvietis Arturs Silgailis.

Andrievs Ezergailis, latviešu izcelsmes ASV vēsturnieks, mēģina apgāzt uzskatu par stihisko komandantūru izveidošanos, kuru pauž arī plaša internacionāla koalīcija: vācieši, amerikāņi un ebreji – Izraēlā, Amerikā un Latvijā. Pat latviešu aculiecinieki un paš aizsardzību līdzdalībnieki lielā mērā ir šā „stihiskās izcelsmes” uzskata aizstāvji. To gan var saprast un izskaidrot, jo viņi jau redzēja tikai vietējos izpildvaras komandierus, bet daudziem jau nebija

⁴⁵ Ezergailis, A. *Paš aizsardzību komandantūru loma holokaustā*. Rīga: LU žurnāls Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 3, 31. – 32.lpp.

⁴⁶ Turpat, 32.lpp.

ne jausmas, kas dod pavēles „no augšas”. Vācu atbildīgie virspavēlnieki, izmantojami propagandu, ļoti rūpīgi slēpa savus patiesos nodomus.

Pastāv uzskats, ka vācu okupācijas ļaunuma sakne Latvijā un vācu laikā iemantotā latviešu tautas kolektīvā kriminalitāte meklējama „pašaizsardzībās”.⁴⁷ Vai pašaizsardzības komandantūras veidojās uz brīvprātības principa? Arī šis jautājums vēsturniekiem ir aktuāls un tiek pētīts. A. Ezergailis, VĀCU LAIKI 1941-1945. Atbrīvošana, brīvprātība, pašaizsardzība atzīmē, ka pašaizsardzības nevarēja pašas izveidoties no partizāniem, kā to apgalvo Silgailis⁴⁸ un citi, jo partizānu grupas tika atbruņotas un izformētas. Kur partizāni darbojās, piemēram, Cēsīs un Smiltēnē viņu bija pārāk daudz. Okupācijas galvenie latviešu varas pārstāvji bija apriņķu pašaizsardzības komandanti. Kā viņi nokļuva šādā postenī. Katrā gadījumā vācieši viņus iecēla, tātad viņiem bija jābūt uzticīgiem okupantu varai. Viena pamatprasība bija vācu valodas prasība. Visticamāk, ka vācieši ienāca Latvijā ar jau sagatavotu komandantu kandidātu sarakstu. Ko varam teikt par pašaizsardzības ierindas kadriem? Daļa no viņiem nešaubīgi iestājās pašierosmē, pat ar entuziasmu. Pašaizsardzību rašanās posmu raksturo konflikta moments starp latviešu un vāciešu „brīvprātības” koncepcijām. Vācieši galvenokārt gribēja ļaudis ar kāri uz atreibību, tādus, kas kaut kādā veidā bija cietuši no komunistiem. Kopumā vācieši izvēlējās neprognozējamus, traumētus cilvēkus, kas normālos laikos pie vārda netiek. Pašaizsardzībnieki bieži tika dēvēti par aizsargiem. Bet šie jāņem vērā, ka okupācijas pirmajās dienās parādījās uzsaukumi, kas uzaicināja, pareizāk sakot – pavēlēja, aizsargiem un kādreizējiem policistiem ierasties un iestāties pašaizsardzības vai līdzīgās formācijās. Tātad sava veida „iesaukšana” vācu kalpībā. Piemēram, Jelgavas avīzes Nacionālā Zemgale 30. jūnija numurā parādījās sekojošais uzsaukums:

Aizsargiem un policijas darbiniekiem.

Mūsu zeme ar Lielvācijas dzelzs spēku ir kļuvusi brīva un neatkarīga. Turpmāk pilsētas un visas zemes labklājība atkarīga no mums pašiem. Drošības un kārtības ziņā liela atbildība gulstas uz drošības dienestu un aizsargiem.

Ievērojot minēto, lūdzu aizsargu organizācijas komandierus organizēt savas vienības. Komandieriem pēc iespējas tuvākā laikā ierasties Lielā ielā Nr. 42, Drošības dienesta štābā pie manis sīkākai informācijai.

⁴⁷ Ezergailis, A. *Pašaizsardzību komandantūru loma holokaustā*. Rīga: LU žurnāls Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 3, 31.lpp.

⁴⁸ **Artūrs Mihails Silgailis** (1895.— 1997.) bija Latvijas armijas virsnieks, sabiedriska darbinieks, publicists. Apbalvots ar Krievijas impērijas, Latvijas un Trešā reiha militārajiem ordeņiem un goda zīmēm.

Personas, kas sastāvēja policijas dienestā līdz 1940.g. 15. jūnijam, lūdzu pieteikties Drošības dienesta štābā, Lielā ielā 42.

Drošības dienesta štāba priekšnieks⁴⁹

Uzskatu, ka latvieši paši izveidoja paš aizsardzības var uzskatīt par ļoti izdevīgu vācu okupantiem, lai viņi sanaidotu Latvijas iedzīvotājus savā starpā, lai latvieši vainotu viens otru „pašattīrīšanās” nežēlībā. Vācieši it kā mazgā rokas nevainībā, uzsverot, ka latvieši paši nogalināja viens otru, apšāva ebrejus. Tad, kad komandantūras likvidēja daudzi tās dalībnieki kļuva par palīgpolicistiem vai iestājās Latviešu leģionā un, atkal tiek uzskatīts, ka turpināja savus asiņainos darbus.

E. Pelkaus uzskata, ka paš aizsardzības grupas paš darbībā izveidoja paši partizāni⁵⁰

Trešais viedoklis.

Šis viedoklis saistīts ar mūsdienu vēsturnieku pētījumiem. Viens no latviešu vēsturniekiem, kurš aprakstījis paš aizsardzību veidošanos ir **Visvaldis Lācis** darbā⁵¹, kad vācu armijas vienības 7. un 8. jūlijā bija ieņēmušas visu Latvijas teritoriju, no partizānu vienībām tika veidotas paš aizsardzības vienības, to vadīšanu uzņēmas Latvijas armijas virsnieki, jo latviešu vairākums domāja, ka varbūt Latvija atkal varētu kļūt par latviešu pārvaldītu zemi, ja ne par pilnīgi neatkarīgu valsti. Vācu vadība, vēlēdamās ieviest kārtību un drošību, Latvijas pilsētās un pagastos nodibināja savas armijas komandantūru un atļāva dibināt arī latviešu paš aizsardzības komandantūras, kuras gan uzreiz tika pakļautas vietējās vācu komandantūrām vai vācu SD (drošības dienesta) kontrolei. Cerības, ka 6000 vīru stiprās latviešu paš aizsardzības vienības varētu iekļauties vācu dibinātājās izgaisa uzreiz, jo 2. jūlijā pēc Liepājas ieņemšanas, vācieši izdeva attiecībā uz Ziemeļkurzemi un Rietumkurzemi īpašus noteikumus uz latviešu paš aizsardzību organizēšanu. Šo noteikumu 1., 2., 5., un 7.punkts skaidri parādīja vācu politiskos nodomus, viņu attieksmi pret apbruņotiem latviešiem.

1.punkts paredzēja, ka tiek uzaicināts organizēt paš aizsardzības vienības Kurzemē, lai tās ieviestu kārtību un likvidētu klejojošos sarkanarmijas karavīrus

2.punkts paredzēja, ka nedrīkst pieļaut patstāvīgs armijas izveidošanos, drīkstēja organizēt tikai palīgvienību

5.punkts - Latviešu paš aizsardzības apbruņojumam ir jābūt niecīgam, tikai rokas ieroči, kurus varēja iegūt no krievu karavīriem. Ložmetēji un lielgabali nav nododami paš aizsardzībām.

⁴⁹ *Jaunā Gaita*, 2002, Nr.228, 31 – 39. lpp. Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg228/JG228_Ezergailis.htm

⁵⁰ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A., *Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Jumava, 2008. 33.lpp.

⁵¹ Lācis, V. *Latviešu zemes un tautas vēsture*, II sējums, Rīga: Vieda, 2001-2002. 666 lpp.

7. punkts noteica, ka pašaizsardzības var saturēt 2% no iedzīvotāju skaita, kas var tikt organizēti pašaizsardzībā un apbruņoti ar ieročiem.⁵²

Latviešu sabiedriskie darbinieki rīkojās savādāk, kad ieņēma Rīgu Lāčplēša kara ordeņa kavalieris pulkvedis Ernests Kreišmanis aicināja brīvprātīgos pieteikties cīņā pret komunistiem Latviešu biedrības namā. Sapulcējās ap 5000 vīru, arī Ulmaņa valdības satiksmes ministrs B. Einbergs. Taču 3. Jūlijā ieradās augstākais SS un policijas ģenerālis Štālekērs un visu darbību apturēja. 5. Jūlijā ieradās Rīgā A. Plensners – repatriants no Vācijas un pulkvežleitnants V. Deglavs, kuri bija pilnvaroti uzņemt pašaizsardzību vadību. Abi šie vācu karavīri bija teikuši, ka uzskata to par Latvijas armijas faktiskās atjaunošanas sākumu, bet tā nevarot klaji runāt, jo neesot pilnvaroti tā darīt.⁵³

Diemžēl Plensners un Deglavs kļūdījās, viņu domas nesakrita ar vācu virspavēlniecības mērķiem.

Latviešu politiskā vadība un bijušais Latvijas finanšu ministrs Alfrēds Valdmanis no 4. – 6. Jūlijam drudzaini izmantoja laiku, lai nodibinātu Latvijas neatkarības atjaunošanu, nerēķinoties, ko dara, domā vācieši. Latvieši pēc savas iniciatīvas drīz atjaunoja Latvijas brīvvalsts laika ministrijas un pašvaldības, aizsargu vienības. Visur lietoja Latvijas atribūtiķu, tomēr tas bija īss ilūziju laiks, jo 6. Jūlijā Plensneru apmeklēja kāds vācu ģenerālštāba majors un Plensners pēc tam paziņoja, ka pēc karaspēka virsvadības ģenerālštāba lēmuma uz Latviju tiek sūtīts ģenerālis Dankers, lai nodibinātu Uzticības padomi. Oskars Dankers kādreizējais Kurzemes divīzijas komandieris lāčplēša ordeņa kavalieris Liepājas pilsētas un apkārtnes komandieris Brīvības cīņu laikā 1919. gadā, atgriezās no Vācijas dzimtenē un pildīja paša fīrera A. Hitlera norādījumus. No jauna veidotās pašaizsardzības vienības vadītāju iecēla pulkvežleitnantu Valdemāru Veisu. 1941. gada jūlija sākumā latviešu apbruņoto un arī vedojamo militāro grupējumu nākotne bija ļoti neskaidra, bija pašaizsardzības spēki, kuru pamatu veidoja bruņotie nacionālie partizāni, kurus vācieši pēc iespējas ātrāk centās pakļaut sev. Bija Latviešu biedrības namā brīvprātīgās vienības, kuras vadīja Deglavs, un negribēja savu darbību pārtraukt, tas arī laikam neietilpa vāciešu plānos un par nepakļaušanos Deglavs tika atrasts nošauts, jo Vācijas nodomiem neatbilda latvietis ar tik drošu un patstāvīgu nacionālo stāju. Oficiāli, protams, tika izvirzīta versija par pašnāvību.⁵⁴

Par to, ka atbildīgās personas rūpīgi sekoja un kontrolēja politisko situāciju Latvijā liecina Vadības padomnieka Trampedaha slepenais ziņojums reihkomisāra kungam Lozem

⁵² Lācis, V. Latviešu zemes un tautas vēsture, 2. sējums, Rīga: Vieda, 2001-2002. 91. lpp.

⁵³ Turpat, 91. lpp.

⁵⁴ Lācis, V. Latviešu zemes un tautas vēsture, 2. sējums, Rīga: Vieda, 2001-2002. 92. lpp.

1941.gada 16. augustā⁵⁵, kurā sīki aprakstīts politiskais stāvoklis Latvijā un no tā izrietošās iespējamības. Tika aprakstīts vērojamais latviešu vecsaimnieku naids pret boļševikiem un žīdiem, pieminēts arī, ka šo aprindu uzstādītā paš aizsardzība atbrīvojās no žīdiem un boļševikiem, arī no vietējiem latviešiem, par paš aizsardzības ziņojumiem, ka mežos uzturas boļševiku bandas. Ziņojumā teikts, ka Latviešu paš aizsardzība pakļauta tikai novada komisāriem un nekādai centrālai latviešu vadībai Rīgā. Citāts no ziņojuma: „Vienotu latviešu vienību uzstādīšanu cīņai pret boļševismu es uzskatu par smagu kļūdu. Tāpat kā lietuvieši secina no savu partizāņu cīņām par savām morālajām tiesībām uz savu patstāvību, tad to pašu arī darītu latvieši no savu vienību cīņām. Šo vienību brīvprātīgie visupirms komplektēsies no zemniecības un trūktu lauksaimniecībā: ar šo saimniecisko pamatojumu varētu arī pārliecinoši noraidīt iesniegumus par pušu militāru piedalīšanos cīņā pret boļševismu. Pret pārbaudītu atsevišķu personu ieskaitīšanu vācu vērmahtā turpretim nedrīkstētu nekādu iebildumu būt.”⁵⁶ Būtiski ir izteiktie politiskie secinājumi, ka jāizmanto labvēlīgais noskaņojums, lai laikus iedzīvotājus stiprāk saistītu ar vāciešiem, dodot latviešu vecsaimniekiem boļševiku atsavināto zemi un brīvas rokas, iesaistot viņus paš aizsardzības komandatūrās, lai izrēķinātos ar saviem vietējiem pretiniekiem. Lai varētu manipulēt ar zemniekiem, tika pieminēts, **ka jāizslēdz jebkura centrāla latviešu vadība**, kura ikkurā veidā iznāk no latviešu inteliģences.

Loze šo ziņojumu novērtēja kā lielisku.

Ienākot Latvijā, vāciešu uzticības līmenis pret latviešiem bija ļoti zems. Vācieši bez savas kontroles nebūtu uzticējuši latviešiem realizēt visslepenāko no Hitlera pavēlēm.⁵⁷

Par paš aizsardzību komandantūru uzdevumiem raksta arī vēsturnieks LU profesors Antonijs Zunda. Pulkvedis A. Plensners 1941. gada 8. jūlija aicinājumā, kurš bija paredzēts Latvijas karavīriem, aizsargiem, policistiem formulēja šo spēku uzdevumu. Vienībām bija jānodibina drošība un kārtība uz vietām ciešā sadarbībā ar vācu karaspēka vienībām un iestādēm. Paš aizsardzības komandantūru uzdevums bija apsargāja dzelzceļus, ceļus, tiltus, cietumus, kā arī citus svarīgus saimnieciskus objektus, centies pasargāt vietējos iedzīvotājus no bēguļojošajiem un noklīdušiem sarkanarmijas karavīriem. Vācu iestādes paš aizsardzības dienesta vīriem tika atļauts lietot tikai šautenes un pistoles. Kā noteikumos tika rakstīts, tikai 2% no Latvijas pilsētu un pagastu iedzīvotājiem drīkstēja būt bruņoti un iesaistīties

⁵⁵ *Vēstures avoti. Trambedaha 1941. gada 16. Augusta slepenais ziņojums par politisko stāvokli Latvijā.*

Noraksts. Rīga: LU žurnāls Latvijas Vēsture, 1991, Nr. 1, 45.- 47. lpp.

⁵⁶ Turpat, 45. – 47.lpp.

⁵⁷ Latvijas Vēsture, 1999, Nr. 3, 32. lpp.

pašaizsardzības vienībās. Vācu atbildīgās iestādes noteica, ka nav pieļaujama nekāda Latvijas armijas veidošana, nedrīkst pieļaut Latvijas valstiskuma veidošanos.⁵⁸

Pētot 1941. gada okupācijas varu maiņu Latvijas teritorijā, ir jāievēro nevis aktīvās karadarbības norises, bet gan dažāda lieluma karaspēka daļu un vienību pārvietošanās ietekme uz notikumu gaitu. Lielākajā daļā Kurzemes un Vidzemes tiešu sadursmju starp padomju un vācu spēkiem nebija, pārējos reģionos ievērojamākās militārās operācijas parasti bija dažus simtus vīru lielu vienību savstarpējās apšaudes, kas reti ilga vairāk par diennakti. Liepāja un tās apkārtnē, kur salīdzinoši nelielā teritorijā veselu nedēļu notika cīņas starp vairākiem tūkstošiem karavīru katrā pusē, ir gandrīz vienīgais izņēmums. Karadarbības ilgums tieši ietekmēja varu maiņas gaitu. To, kas notika Liepājā 1941. gada vasarā, var mēģināt izprast, vienīgi atsakoties no ideoloģiju un lokālpatriotisma uzspiestiem aizspriedumiem. Liepājā ienākušajām vērmahta, flotes un SD vienībām pirmajās dienās galvenā problēma bija sporādiski uzbrukumi no slēpņiem, uzskatot masveida arestus par vienīgo risinājumu. Tā saucamais kārtības dienests sāka pārtapt par pašaizsardzības spēkiem pēc pulkveža A. Plensnera ierašanās Liepājā 2. vai 3. jūlijā. Ap šo laiku līdz ar Liepājas saimnieciskās dzīves atjaunošanos daudzi kārtības dienesta dalībnieki, nevēloties tikt atlaisti, atgriezās savā darbavietā. Līdz A. Plensnera aizbraukšanai uz Rīgu 5. jūlijā šis process tika apturēts un sāka veidoties Liepājas rajona pašaizsardzības spēki ar izteikti militāru organizācijas struktūru. Lai gan Liepājas pilsētas pagaidu valde finansēja pašaizsardzības spēkus un pilsētas cietumus no saviem līdzekļiem, rajona, apriņķa un pilsētas spēku priekšnieku amatos ieceltais pulkvedis un divi pulkveži-leitnanti uzskatīja sevi par pilnīgi neatkarīgiem no tās.

Kā Liepājā, tā Rīgā A. Plensnera uzturēšanās sākumposms sakrīt ar nozīmīgām kadru maiņām Kurzemes latviešu pašaizsardzības spēku vadībā. Abos gadījumos jau izveidotu un pietiekami stabilu formējumu priekšgalā tika nostādīti cilvēki, kuru galvenā atšķirība no vietējiem līderiem bija militāra pieredze un līdz ar to prasme precīzi izpildīt vērmahta rīkojumus. Apgalvojums, ka vietējie paši lūdza norīkot profesionālus komandierus, neiztur kritiku, jo šāda vēlme nevarēja rasties vienlaikus Liepājas, Ventspils un Talsu apriņķī pēc tam, kad drošība pagastos bija gandrīz pilnībā atjaunota. Drīzāk jāpieņem, ka A. Plensners – un var būt, ka ne viņš vienīgais – darbojās kā Militār pārvaldes padomdevējs kadru jautājumos. Nacistiskais okupācijas režīms izmantoja A. Plensneru tieši tāpat kā nenozīmīgāko no viņam teorētiski pakļautajiem pašaizsardzības spēku karavīriem.⁵⁹

⁵⁸ Zunda, A. *Latvija nacistu varā (1941 – 1945)*. Latvijas avīze. 2005. gada 9. februāris. 15. lpp.

⁵⁹ Pavlovičs, J. Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 108. – 119. lpp.

1941. gada 17. jūlijā Ā. Hitlers pavēlēja sākt vācu civilpārvaldes orgānu ieviešanu tikko iekarotajos PSRS apgabalos, arī Baltijā. Rīkojuma izpilde aizņēma vairākas nedēļas – līdz pat septembra pirmajai dekādei, iezīmējot vēl vienu strauju pārmaiņu periodu pēc, tikko notikušās okupācijas varu maiņas. Ienākot vācu karaspēkam, īslaicīgo padomju vietējo pašvaldību sistēmu nomainīja pēc vietējo iedzīvotāju iniciatīvas un ar vācu militārvaldes amatpersonu piekrišanu veidotas apriņķu un pagastu pagaidu valdes, kas ievērojami atšķīrās no saviem neatkarības gadu analogiem kā pēc struktūras un funkcijām, tā arī tradicionālās elites lomas mazināšanās. No jūlija vidus līdz civilpārvaldes ieviešanai bija vērojams vēl viens pārmaiņu kopums, kas noslēdzās ar latviešu pašpārvalžu civilo un militāro funkciju striktu nodalīšanu un tradicionālās elites reģionālo grupu nostiprināšanos līdz tam nepieredzētos apmēros. 1941. gada jūlijā–septembrī notikušais latviešu varas orgānu pārejas periods no atjaunošanas līdz darbībai vācu civilpārvaldes centralizētas pārraudzības apstākļos norisēja trīs līmeņos – centrālajās iestādēs Rīgā, apriņķos un pagastu valdēs.

Sākot ar 1941. gada jūlija otro dekādi, Latvijas reģionos strauji pieauga pret ebrejiem un nacistiskā režīma pretiniekiem vērsto represiju apjoms. Lai arī atsevišķos gadījumos noziegumos bija iesaistīti pagastu bruņotie formējumi vai spontāni sapulcinātas iedzīvotāju grupas, pagastu valdes nevar vainot, jo lēmumi par represijām tika pieņemti apriņķa līmenī vai arī nāca tieši no vācu iestādēm. Jūlija otrās dekādes beigās Latvijā bija izveidojies vācu komandantūru tīkls, kas pastāvēja līdz pat civilpārvaldes ieviešanai. Četras armijas komandantūras – trīs lauka un viena pilsētas – Jelgavā, Rīgā, Daugavpilī un Valmierā pārraudzīja lielāko daļu Latvijas teritorijas, izņemot Abrenes apriņķi, ko kontrolēja pilsētas komandantūra, un vismaz daļu Liepājas un Ventspils apriņķa, kur augstākā vara piederēja flotes bāzu komandantūrām. Frontes straujās virzības dēļ vērmahta aizmugures dienestiem nebija laika sakārtot komandantūru attiecības un subordināciju Latvijas ietvaros. Pats ļaunākais bija tas, ka komandantūru personāls izrādīja pārsteidzošu ignoranci kā par etnisko situāciju savas dislokācijas vietā, tā arī Berlīnes norādījumiem attiecību uzturēšanā ar vietējiem. Jau īsi pirms darbības pārtraukšanas Daugavpils lauka komandantūras ierēdņi ar pārsteigumu atklāja, ka atrodas daudznacionālā pilsētā, kur latviešu ir tikai 25 procenti, un ar neapšaubāmu nolūku pazemot vietējās apriņķa iestādes piedraudēja mainīt iepriekš apstiprināto reģiona etniskās pārstāvniecības dalījumu, atņemot latviešiem vadošās kopienas tiesības.⁶⁰

17. jūlijā Rūjienas vācu komandants, tikko ieradies jaunajā dienesta vietā, faktiski likvidēja pilsētas latviešu komandantūru un dažas tās lauku filiāles, lai gan šo iestāžu statuss

⁶⁰ LVVA Fonda Nr. P-803, Apr. Nr. 1, Lieta Nr. 1

jau pirms desmit dienām bija saskaņots ar formāli augstākajām Cēsu un Valmieras vācu komandantūrām.

Jūlija vidū Valdemārpilī īslaicīgi izvietotā vācu komandantūra nepakļāvās Talsu augstāka ranga komandantūrai, Gulbenes komandantūra darbojās kā neatkarīga iestāde, Rīgas apriņķa vecākajam bija jāatskaitās divām, bet viņa kolēģim Abrenē pat trim dažādām vācu komandantūrām.

Sākotnējais vērmahta plāns izvietot Latvijā trīs lauka komandantūras – Jelgavā, Rīgā un Daugavpilī, kas savukārt pārvaldītu pilsētu komandantūras katrā apriņķa pilsētā, bija izgāzies militāri birokrātisku nesaskaņu dēļ. Vērmahta 101. aizmugures apgabala komandieris K. fon Roks kopumā uzturējās Latvijā tikai dažas dienas un, cik var spriest, bija aizņemts ar daudz nopietnākām komandantūru veidošanas problēmām Pleskavas un Novgorodas apgabalā, tādēļ reāla sadarbība un rīcības koordinācija lielāko komandantūru starpā tā arī neizveidojās, tās bija un palika konkrētu apgabalu pārraudzības un ekspluatācijas iestādes, mazliet atšķiroties vienīgi ar rīcības metodēm. Būdamas faktiski autonomas, bez tiešas kontroles no Rīgas, militārpārvaldes perioda apriņķu valdes bija spiestas sadzīvot ar paralēlas varas pasauli, kurā latvieši netika ielaisti. Jebkurš vērmahta karavīrs varēja gaišā dienas laikā nogalināt un likt aprakt padomju karagūstekni (kā Daugavpilī), uzlauzt bez īpašnieka palikušu veikalus (Valmierā) vai nozāgēt viņa vienībai ievajadzējušos kokus (Pierīga) un, neņemot vērā pašu vāciešu prasības par stingru uzskaites un lietvedības noteikumu ievērošanu, izlīdzēties ar savu parakstu, tādējādi noslēdzot jebkura incidenta izmeklēšanu. Nevēlēdamies atskaitīties latviešiem par savu rīcību, vērmahts un vācu komandantūras tikpat lielā mērā nevēlējās dot tiešus rīkojumus iedzīvotājiem. Liela atšķirība starp militārpārvaldi un civilpārvaldi bija pēdējās birokrātisms visdažādāko pavēļu un rīkojumu formā. Par spīti visām vācu armijas lietvedības tradīcijām, visi militāro struktūru rīkojumi latviešu iestādēm, kas neskāra konkrēta pārtikas vai preču apjoma piegādi, tika izteikti mutiski – pat ja runa bija par pilnīgu restrukturizāciju vai likvidāciju. Tādēļ par lielu daļu vācu militārpārvaldes rīkojumu ir zināms tikai netiešā formā no to pārstāsta latviešu iestāžu dokumentos.⁶¹

Var pieļaut, ka patiesībā vērmahtam nebija nodoma slēpt savu darbību un uzdot to par latviešu pašiniciatīvu, gluži vienkārši vācu Bruņotajiem spēkiem bija jau vismaz gadsimtu sena okupēto apgabalu pārvaldes tradīcija.

Holokausta izpēte ir sarežģīta, jo nacisti vēlējā maldināt gan okupētos, gan visus pārējos, jo nevēlējās, ka viņus uzskata par nežēlīgiem noziedzniekiem. Ebreju iznīcināšana notika pēc Latvijas okupēšanas, principā nav atrasti oficiāli dokumenti, kas norādītu, ka

⁶¹ Pavlovičs, J. Latvijas apriņķu administrācija vācu okupācijas civilpārvaldes ieviešanas laikā. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 24. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 47. – 62. lpp.

pašaizsardzības vienībām būtu pavēlēts nošaut ebrejus, viņi gan šajos pasākumos piedalījās, bija arī atsevišķi gadījumi, kad kāds pašaizsardzībnieks piedalījās šaušanā, jo vienmēr jau atrodas kāds pakalpiņš un iztapīgs elements.

Holokausts bija organizēts pasākums, kuru realizēja pēc konkrēta scenārija.

Šie pasākumi/soļi ir tipiski Latvijas mazpilsētām.⁶²

1. Pēc vāciešu ienākšanas Latvijā sāka darboties kara laika likumi, latviešiem bija jāpakļaujas vācu rīkojumu pildīšanai, par to nepildīšanu draudēja dažādi sodi, pat nāvessods,

2. Ieplūda nacistiskā prese, vācu termini, propaganda,

3. Parādījās pret ebrejiem vērsta politika. Mazpilsētās ebreji tika ierobežoti, izolēti. Pirmās pret ebrejiem vērstās pavēles izdeva vērmahts. Šīs darbības vieglāk izpētīt tajos apgabalos, kuros tika kopš jūlija izdoti laikraksti

4. Pašaizsardzības komandantūru veidošana.. Līdz ar Latvijas okupāciju vērmahts vienlaikus organizēja vietējās pašaizsardzības vienības, kuras pilnībā bija pakļautas vāciešu kontrolei⁶³.

Latviešu pašaizsardzības vienības tika iekļautas vācu organizatoriskajā struktūrā un noteikti var apgalvot, ka latviešu iniciatīva netika pieļauta.

„Apzinātajās vietās pašaizsardzībai tika izsniegti ieroči, kā norādīts Althofa pavēlē, tā drīkstēja nēsāt tikai šautenes un pistoles. Izņēmums bija Bauska, kur vācu komandants vietējai pašaizsardzībai sākumā aizliedza pildīt dienesta pienākumus, lietojot ieročus.”⁶⁴

Latvijā pašaizsardzības vienības tika izmantotas sekojošiem mērķiem.⁶⁵

- „Pilsētās, kur bija izveidotas SD vienības (piemēram, Jelgava, Bauska, Madona, Valmiera), kontroli pār ebrejiem pārņēma SD.
- Pilsētās, kur pašaizsardzības vienības pārraudzīja ar ebrejiem saistītos jautājumus, tām tika uzdots veikt sagatavošanas darbus ebreju izvešanai uz nošaušanas vietām, tos apsargājot.”⁶⁶
- Bija vietas, kur ebreji nedzīvoja, tad pašaizsardzību darbība netika saistīta ar ebreju jautājumu, tās pildīja apsardzes funkcijas, piedalījās padomju aktīvistu arestos, no Sarkanās armijas daļām atpalikušo sarkanarmiešu tvarstīšanā.

⁶² Vīksne, R. Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 12. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 43. lpp.

⁶³ Vīksne, R. Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 12. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 43. lpp.

⁶⁴ Turpat, 43.lpp.

⁶⁵ Turpat, 43.-44.lpp.

⁶⁶ Turpat.

Pašaizsardzības komandantūras atradās dubultā pakļautībā – vērmahta un einzackomandantūras grupu. Pavēles un rīkojumus pašsardzībām nodeva vērmahta ortskomandants, dažviet einzackomandantūras komandieris caur apriņķa priekšnieku pašsardzības vadītājam. Liecinieki tāpēc redzēja tikai vietējos izpildītājus, bet nezināja, kas deva pavēles, pašsardzībnieki savāca ebrejus, apsargāja, kā arī viņiem tika dots rīkojums noslēgt pilsētu slepkavības dienā.

Kas, tad piedalījās ebreju nošaušanā. „Pētot apzinātās apdzīvotās vietas, var secināt, ka pilsētās, kuras atradās SD kontrolē, nošaušanu realizēja SD vācu vienības vai V. B. Arāja komanda. Piemēram, Bauskā, Madonā, Valmierā darbojās Arāja komanda, bet Jelgavā SD vienība A. Beku (A. Becu) vadībā. Arī Krustpilī ebreju nošaušanu realizēja Arāja cilvēki. Bija vietas, kur SD kontrole nepastāvēja, tur ebreju šāvēju vienības arī tika komplektētas no pašsardzību vienībām, kā tas, piemēram, bija Ilūkstes apriņķī”.⁶⁷

V. Štālekera 1941. gada jūlijā izdeva pavēli, kura paredzēja tālāku pašsardzības spēku centralizāciju un samazināšanu. Tika veidota jauna kārtības palīgpolīcija, un pašsardzības vienības samazinātas. Kārtības palīgpolīcijas skaits bija apm. 3000 vīru. Kārtības policistiem bija jānēsā Latvijas armijas uniforma bez zīmotnēm, ap roku tika apsietas zaļas lentas. 25. jūlija karalauka komandantūra paziņoja, ka visiem pašsardzības un palīgpolīcijas locekļiem ir jānēsā speciālas apliecības un zaļās lentes, un ir aizliegts nēsāt ieročus. Līdzīgas pavēles tika izdotas arī provincēs, tāpēc 25. jūliju var uzskatīt par latviešu nacionālo pašsardzības spēku likvidēšanas dienu. Būtībā pašsardzības beidz pastāvēt augusta vidū, lai gan dažās vietās tās vēl darbojās līdz rudenim.⁶⁸

Pašaizsardzības komandantūru izveides būtība tiek aprakstīta mūsdienu vēsturnieku vienā no nozīmīgākajiem darbiem⁶⁹, tiek pamatoti apgalvots, ka vācu varai un drošības iestādēm bija būtiski parādīt, ka pašsardzības veidojās pēc latviešu iniciatīvas, un arī rīkojumus formulēt tā, lai to īstā jēga un mērķi paliktu apslēpti. Protams, vienībām tika izvirzīti arī policejiski un politiski teroristiski uzdevumi. Tiek uzskatīts, ka pašsardzības komandantūrās iestājās uz brīvprātības principa, bet tas ir tikai formāli, būtībā visi rīkojumi, pavēles, bija traktēti tā, ka militārpersonām un aizsargiem iestāšanās bija neizbēgama. Tā sakot „brīvprātīgi obligāti”. Pašaizsardzības lielā mērā veidoja bijušie Latvijas Aizsargi, kuru piedalīšanās pašsardzības vienībās tika uzskatīta par pienākumu.⁷⁰

⁶⁷ Turpat, 44.lpp.

⁶⁸ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 257 - 258.lpp.

⁶⁹ Turpat, 258.lpp.

⁷⁰ Turpat, 259.lpp.

2.2. Valmieras pašaizsardzības komandantūras, vienību veidojošo institūciju izveidošana un attīstība

Vācijas un PSRS kara sākšanos vairāku PSRS sastāva inkorporēto valstu sabiedriskie darbinieki izmantoja, lai deklarētu savu valstu neatkarības atjaunošanu. Lietuviešu aktīvistu frontes vadītās Jūnija sacelšanās laikā Kauņā tika deklarēta Lietuvas neatkarības atjaunošana un izveidota Pagaidu valdība, bet 30. jūnijā Ļovā tika deklarēta Ukrainas valsts atjaunošana. Vācu okupācijas vara 1941. gadā nepieļāva šādu notikumu attīstību Latvijā un Igaunijā, bet neatkarīgās valsts institūcijas Lietuvā un Ukrainā bija spiestas pārtraukt savu darbību pēc vācu civilās administrācijas nodibināšanās okupētajās zemēs.

Latviešu partizānu bruņotā cīņa pret Sarkanā armiju 1941. gada jūnijā un jūlijā norisinājās visos Latvijas apgabalos. Latviešu partizāni cīnījās cerībā atjaunot Latvijas neatkarību. Īpaši dedzīgas cīņas norisinājās Vidzemē – to veicināja 24. teritoriālā strēlnieku korpusa un citām Sarkanās armijas daļām atvaļināto vai dezertējušo latviešu virsnieku, instruktoru un kareivju iesaistīšanās.⁷¹

Tāpat kā citur Latvijā arī Vidzemē pēc vērmahta ienākšanas veidojošā pašaizsardzības komandantūras, bet Vidzemei raksturīgs tas, ka tās precīzi atbilda nosaukumam, jo vienības veidoja tikko demobilizētie Latvijas teritoriālā korpusa karavīri, kuriem bija gan tās pašas uniformas, gan bija ieroči un tika saglabāta disciplīna. Dīvains gan bija fakts, ka personas, kas nesen bija karojušas pretējā pusē, netika saņemtas gūstā, bet darbojās vietējās pašpārvaldes struktūrās. Mūsdienu vēsturnieki ir pētījuši problēmu, cik daudz latviešu pašaizsardzības vienību vīri ir vainojami nežēlīgajās represijās pret civiliedzīvotājiem.

Gan nacistu, gan padomju okupācijas periodā tika izplatīta doma, ka vāciešu loma holokaustā nav nemaz tik liela, ka nežēlības veica paši latvieši, tika izplatīts mīts par latviešu spontāno ebreju slepkavošanu.⁷² Tātad pēc padomju varas aiziešanas no Latvijas bija iestājies tā saucamais bezvaras jeb interregnum periods un latvieši, it kā rīkojušies, paši kā vien gribējuši un nežēlībā pārspējuši pat vāciešus. To vēsturnieki dēvē par bezvācu holokausta teoriju. Cik ilgi ir pastāvējis bezvaras periods un, kas šajā laikā notika ar ebrejiem īpaši ir pētījuši vairāki vēsturnieki: A. Ezergailis, J. Pavlovičs, A. Urtāns. Viņi ir pamatojuši, ka bezvaras perioda ilgums dažādos novados ir atšķirīgs, dažos tas bija tikai dažas stundas, citos kā Vidzemē – vairākas dienas. Ja arī padomju varas vairs nebija un vācu vara vēl nebija, tas nenozīmēja, ka pastāvēja bezvaras periods, vācieši tāpat jau deva komandas okupētajās

⁷¹ Pelkaus E. Cīņa un cerība, Rīga 2004. 159 lpp.

⁷² Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 46.lpp.

teritorijās, sūtīja ziņnešus, vai zvanīja, vai izsauca nacionālos partizānus pie sevis. Piemēram, Limbažos tika nodotas pavēles caur Valmieru, kura jau 5. Jūlijā bija ieradies vācu pilnvarotais latviešu paš aizsardzības spēku komandieris Valmieras un Valkas apriņķos pulkvežleitnants Jūlijs Kristaps Jaunsnīķeris.⁷³

Latvijas vēsturnieki – pētnieki nav atraduši nekāds pierādījumus, ka latvieši uz savu roku būtu slepkavojuši ebrejus. Holokausts bija vācu ieplānota misija, kura tika realizēta ne tikai Latvijā, bet arī daudzās citās okupētajās teritorijās. Protams, holokaustā tika iesaistīti latvieši un citi vietējie iedzīvotāji, jo tāds jau arī bija vāciešu plāns, strādāt ar citu rokām. Latviešu vēsturnieki ir pētījuši latviešu – ebreju slepkavu sociālo un psiholoģisko portretu, pirmā vēsturniece, kas to pētīja bija Rudīte Vīksne. Viņa pētīja Arāja komandas locekļus. Viņa secināja, ka viņš bijis apm. 20 gadus vecs, pat jaunāks, sākot no 16 gadiem, bez vidējās izglītības, aprobežots jaunietis. Vīksna pētīja arī motivāciju šādām darbībām, tā bijusi ļoti dažāda, antisemitisms nebija pirmajā vietā, bet gan bezdarbs, vēlēšanās nodrošināties ar jebkuru atmaksātu darbu, iespēja saņemt pārtiku, cigaretes, alkoholu. Piemēram, Auces ebreju slepkavošanā piedalījās 10 vai 12 paš aizsardzības dalībnieku, no kuriem vismaz četri bijuši iepriekšējā okupācijas varas dalībnieki, īpaši izcēlies Edgars Bērziņš, pirmajā padomju varas gadā viņš esot bijis arodbiedrības aktīvists, bet vācu laikā – ebreju slepkavotājs, bet, otrajai padomju okupācijai iestājoties paspēja būt arī nacionālo partizānu apkarotājs, tātad ar pārliecību tam nebija nekāda sakara. Pērkonkrustieši un bijušie aizsargi slepkavībās nepiedalījās, to pierādīja R. Vīksnes pētījums.⁷⁴ Viņa ir izdarījusi secinājumus, ka ir notikušas divu veidu iznīcināšanas, vienā reizē ir iznīcināti visi ebreji, arī sievietes un bērni, piemēram, Aucē, Aknīstē, Gostiņos, Subatē, Silenē, Krustpilī, ir arī vietas, kur šaušana notikusi vairākas reizes, piemēram, Malā, Limbažos, Valmierā, Rūjienā, Bauskā. Ir arī neskaidrs, kāpēc pavēle iznīcināt ebrejus netika pielietota lielajās pilsētās – Daugavpilī, Liepājā, Rīgā, varbūt tas ir izskaidrojams ar lielo ebreju skaitu, kā arī iznīcināšanas tehnikas jautājumu. Aucē ebreju nogalināšanu veica latviešu paš aizsardzībasnieki, viņus iedrošināja Ervīns Caune, kurš apgalvoja, ka katra paš aizsardzībasnieka pienākums ir piedalīties ebreju nošaušanā.⁷⁵

Vidzemes pagasta pagaidu valde sadūrās ar problēmu, kas nodrošinās kārtību un disciplīnu, šim mērķim atbilda ieradušies un savus ieročus līdzi paņēmušie karavīri.

Tātad Valmierā paš aizsardzības spēki veidojās ļoti savdabīgi, vietējie iedzīvotāji, protams, arī svešinieki, kuri bija karojuši padomju pusē, tagad bija mājās - Latvijā, doties līdzi

⁷³ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A., Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945). Jumava, 2008. 47.lpp.

⁷⁴ Turpat, 48. – 49. lpp.

⁷⁵ Turpat, 49. – 50.lpp.

Sarkanarmijai nebija vēlēšanās un varēja veidot uz vietas savu vienību, kas nodrošinātu kārtību, skatītos, lai netiktu izlaupīti veikali, aizsargātu vietējos no dažādiem šaubīgiem, agresīviem elementiem. No vēstures viedokļa tas ir tā savdabīgāk, tikko karoja vienā pusē, nu, jau var teikt otrā. Lai gan šajā pārejas periodā vēl jau pastāvēja cerība uz neatkarību.

Pat ja jaunais pagasta līderis vadīja steigā sapulcinātu partizānu vienību, pastāvēja briesmas, ka jebkura pārmērīgi strauja rīcība var beigties ar konfliktu ietekmīgāko dzimtu starpā.⁷⁶

Latviešu karavīriem šo funkciju pildīšana ļoti labi varēja izdoties, jo viņi nebija vietējie un varēja visas konfliktsituācijas risināt objektīvāk, kā no malas skatoties, jo nebija tajās iesaistīti viņu ģimenes locekļi

Cilvēki ļoti respektēja iepriekšējās neatkarīgās Latvijas armijas tēlu, viņi armijnieku lēmumus pieņēma bez ierunām. Lai gan padomju armijas daļas atkāpjoties mēdza aiz sevis visu iznīcināt, Madonas radiostacija bija palikusi neskarta un arī līdz ar Rīgas radiofona atsākšanu darboties 1. Jūlijā, arī Vidzemē tā pārraides bija iespējas uztvert, no Rīgas nākošā prapogandiskā, ar realitāti maz saistītā informācija vēstīja informāciju, no kuras varēja noprast, ka gaidāma Latvijas valsts atjaunošana un cilvēki var atgriezties savās darbavietās.

Vietējie iedzīvotāji no tā secināja, ka militārpersonām, aizsargiem, policistiem ir tādas pašas pilnvaras kā neatkarības laikā, savukārt paši karavīri nolēma, ka ir nevis klejojošas deklasētas privātpersonas, bet gan valsts varas pārstāvji, kas savās uzturēšanās vietās drīkst ieviest ārkārtēju karastāvokļa jurisdikciju.⁷⁷

Būtībā gandrīz vienā laikā no 5. – 7. Jūlijam vairākās pilsētās, piemēram, Madonā, Valmierā, Alūksnē, Rūjienā, Strenčos, Valkā, kā arī apdzīvotās vietās tika izveidotas bijušo karavīru vadītas vienības, kuras pildīja apsardzes un kārtības nodibinošas funkcijas, tās bieži vien sauca par komandantūrām. Pastāvēja doma, ka vācu karaspēks Latvijā neuzturēsies ilgi un nodos pilnvaras vietējās varas pārstāvjiem. Tā kā Aizsargu organizācija bija pašlikvidējusies, tad kārtības uzturēšanu varētu veikt armija.

Latvijā tradicionāli armiju neuzskatīja par institūciju, kas valda un risina ar civilajām problēmām saistītus jautājumus, tādēļ komandantūru sākotnējā veidošanās palika nepamanīta⁷⁸. Māilupes pagastā tika uzskatīts, ka viņu komandieris ievēlēts tāpat kā citur, Lubānā karavīri tika uzņemti kā pagasta viesi, Strenčos visi kontakti ar pilsētā ienākušo

⁷⁶ Pavlovičs J. Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militārpārvaldes darbības perioda sākumposmā.

86. – 87.lpp. Skatīt

http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2009_files/2numurs/J_Pavlovics_Vidzemes_latviesu_LVIZ_2009_2.pdf

⁷⁷ Turpat, 87. – 88.lpp.

⁷⁸ Turpat, 88. lpp.

karavīru vienību notika ar vietējo partizānu vadītāja starpniecību, Limbažos komandantūra vismaz nedēļu darbojās kā pagaidu pašvaldība, izdodot obligātus rīkojumus un piespriežot sodus.

Darbs tika veiksmīgi uzsākts, bet pēc pašiniciatīvas veidotās latviešu komandantūras saprata, ka ir nepieciešams legalizēties, jo uzskatāmas par nelegālām, tām nepieciešams saņemt oficiālu jaunās varas pārstāvju akceptu. Vēsturnieks J. Pavlovičs, pētot šo jautājumu, ir pieļāvis domu, ka vēl pirms kara sākuma vācu armiju grupas “Nord” 101. aizmugures apgabalā tika pieļauta iespēja izmantot bijušo Baltijas valstu armiju virsnieku palīdzību.⁷⁹ Varētu būt, ka bija pat sagatavotas speciālas veidlapas, kuras tika paredzētas iedot karavīriem aizpildīšanai, lai viņi būtu tiesīgi veikt jaunajam režīmam lojālu darbību. Noteikti šādas veidlapas vai apliecības tika dotas dažādām uzticības personām Jelgavā, Rēzeknē, Ādažos un Valmierā. Varētu būt, ka vācieši nebija rēķinājušies, ka šādu cilvēku būs tik daudz un tas viņus uztrauca. Tas radīja haosu, varbūt pat nevienādu attieksmi pret latviešu karavīru katrā atsevišķā situācijā, vairāk šī attieksme un nostāja bija atkarīga no konkrēta vācu komandiera vai komandanta patvaļas. Bija arī situācijas, ka vācieši latviešu karavīru saņēma gūstā un nosūtīja uz nometnēm, tas nekas, ka viņiem bija nodoms padoties.

Vienīgi Vidzemē, ja neskaita Madonas un Cēsu apriņķi, vērmahta pārstāvji bija ar mieru pieļaut, ka līdzās Vidzemes latviešu komandantūru sistēma viņu aizmugures dienesta iestādēm pastāv reāli kaujasspējīgas bijušās Latvijas armijas militārās organizācijas.⁸⁰

Tāpat kā citur Latvijā arī Valmierā 1941. gada 5. jūlija rītā, kad padomju karaspēka pēdējie cilvēki bija pametuši pilsētu, Valmieras iedzīvotāji pulcējās pie pasta ēkas ar nodomu organizēt pilsētas pagaidu valdi. Par vadītājiem kļuva vairāki virsnieki pulkvežleitnanta Skudruļa vadībā, ātri vien tika izveidots pagaidu štābs, kas kļuva par pamatu nākamajai Valmieras komandantūrai. Tajā pašā dienā ar vērmahta izsniegtu pilnvaru ieradās pulkvedis-leitnants J. Jaunsniķeris, kas uzņēmās komandantūras vadību Valmierā.

Pulkvedis – leitnants bija spēcīga militārā persona, ar bagātu pieredzi un mērķtiecību noorganizēt un izveidot īsā laika posmā militāros formējumus dažādās pilsētās Latvijas teritorijā: Rūjienā, Strenčos, Smiltenē un Limbažos, būtībā, aptverot visu Valmieras un pusi Valkas apriņķa teritorijas.⁸¹

Tām bija jāapsargā noliktavas ar kara trofejām, jāveic noklīdušu sarkanarmiešu un bīstamu padomju aktīvistu aizturēšana, jāierīko izlūkposteņi, kas brīdinātu vērmahtu par

⁷⁹ Turpat, 88.lpp.

⁸⁰ Turpat, 88.-89.lpp.

⁸¹ Turpat, 88.-89.lpp.

padomju gaisa vai jūras desantiem, un jākalpo kā starpniekiem Valmieras vācu komandantūras rīkojumu nodošanā vietējām civilajām iestādēm un iedzīvotājiem.⁸²

Tie bija nozīmīgi un svarīgi uzdevumi, tāpēc Jaunsnīķerim vajadzēja plānot kā sadalīt Valmieras centrālo latviešu komandantūru, viņš to sadalīja četrās apakšgrupās, štābs telefoniski sazinājās ar apakšnodaļām, deva rīkojumus un pavēles, korigēja un pārvaldīja to darbību. Var secināt, ka Jaunsnīķera nodoms bija veidot Valmieras un arī citu komandantūru personālu tikai no militārpersonām, taču viņam sāka nepietikt kadru, tāpēc tika izmantoti darbā arī aizsargi un arī brīvprātīgie, Jaunsnīķerim trūka arī ieroču, tie bija iemesli, kāpēc vienības neizdevās pilnībā uzskatīt par militārām.

Līdz 10. jūlija vakaram Valmieras apriņķī bija izveidotas desmit latviešu virsnieku vadītas vietējās komandantūras – Ainažu, Limbažu, Alojās, Matīšu, Mazsalacas, Rūjienas, Rencēnu, Mazbrenģuļu, Valmieras iecirkņa un Valmieras pilsētas. Katrā bija paredzēts no 10 līdz 20 vīru liels personāls, taču dalībnieku kopskaits nereti pārsniedza 30 un vairāk.⁸³

Pakļaujoties vairāku vācu karaspēka daļu pieprasījumam, tikko izveidoto komandantūru galvenais uzdevums bija apsargāt, praktiski aizmirstot par pamatuzdevumiem, kurus sākotnēji bija ieplānots risināt.⁸⁴

Līdz ar konkrēto uzdevumu nenodefinēšanu un problēmām strukturētā tālākās attīstības jautājumā attiecībā pret Valmieras paš aizsardzības komandantūrām, šīs organizācijas vadība tālāk tika veikta jau no blakus pilsētas – Cēsīm, nevis no pašas Valmieras, jo pārstāvji Valmierā pildīja vērmahta norādījumus.

Latviešu karavīri pakļāvās dažādām vācu varas struktūrām, bieži vien tādām, kas tika izveidotas tikai īslaicīgam laika periodam. Šādas darbības bieži vien tika novērotas tieši gaisa spēku daļā.⁸⁵

J. Jaunsnīķeris izdevās veiksmīgi noreaģēt un iegūt tiesības kontrolēt Limbažu latviešu iestādes, kas uz īsu mirkli bija pastāvējušas neatkarīgi no kāda varas. Tad teritorijā no Vidzemes piekrastes līdz pat Strenčiem atrodošās latviešu pašvaldības bija J. Jaunsnīķera vadībā. Mērķis bija iegūt iespēju pārvaldīt arī Valkas apkārtni, taču vācu komandantūras dēļ tas neizdevās. Valmieras komandantūra tika spiesta mainīt nosaukumu, nodēvējot šo pārvaldes formu par paš aizsardzības spēkiem. Šāds lēmums tika pieņemts, jo vācu varas pārstāvji apgalvoja, ka komandantūra pilsētā var būt tikai viena. Šis attiecīgi kļuva par pavērsiena punktu latviešu komandantūras sistēmā, kas vēlāk izraisīja tās sabrukšanu Vidzemē. Latviešu

⁸² Turpat, 89.lpp.

⁸³ Turpat, 90.-91.lpp.

⁸⁴ Turpat, 90.lpp.

⁸⁵ Turpat, 91.lpp.

karavīriem tika izsniegtas viņu apliecības un tika paziņota atļauja viņiem doties mājās. Šis lēmums neapmierināja K. Aperātu, kas uzskatīja – latviešu karavīriem jātiek iekļautiem latviešu divīzijas sastāvā. Ļoti daudzi latviešu karavīri no dienesta Gulbenes pilsētā atgriezās mājās, izklīstami pa visu Latvijas teritoriju. Interesanti, ka daudzi iedzīvoti netika informēti, un tā arī neaptvēra, ka līdz jūlija beigām, gandrīz mēnesi, viņi ir bijuši karavīru grupas pakļautībā, uzskatīdami to par drošības policiju. Vidzemes komandantūra pakāpeniski pārveidojās apkārtnes policijas iestādēs.

Kā piemēru es apskatīju sekojošus dokumentus par Valmieras paš aizsardzības komandantūru, var izdarīt secinājumus, latviešu paš aizsardzības komandieri pildīja tiešus vācu karaspēka virspavēlnieka rīkojumus, paš darbība bija minimāla, paši nepieņēma lēmumus, ja arī bija ļauts tad tikai ārkārtīgi mazsvarīgus.

Valmieras novada Latviešu karaspēku priekšnieka, Valmieras komandanta ziņojums: „Apliecinu, ka virsnieka vietniekam Riekas kungam, pamatojoties uz Paš aizsardzības spēku priekšnieka uzdevumu, saziņā ar vācu karaspēku virspavēlniecību, man pakļautā novadā uzdots savākt visāda veida kara mantas un tās nogādāt Valmieras kara mantu krātuvē. Sakarā ar to, lūdzu visas iestādes, amatpersonas un iedzīvotājus izrādīt viņam iespējamo pretimnākšanu pie uzdoto pienākumu izpildīšanas.”⁸⁶ Saskaņā ar šo tikko izveidotās paš aizsardzības komandantūrām viens no pirmajiem uzdevumiem bija savākt visas mantas, kuras bija domātas kara vajadzībām, tās būtu padomju tehnika, dokumenti, ieroči utt.

Viss tika darīts pēc tiešiem vācu rīkojumiem. To darīja latvieši, lai veiksmīgāk uzdevums tiktu izpildīts. Ar civiliedzīvotājiem labi pazīstami cilvēki, kuri bija jau iemantojuši uzticību, lai veicinātu sadarbību. Nākamais ziņojums uzskatāmi pierāda, ka jūlija sākumā paš aizsardzības vienības vel nebija bruņotas, Valmieras pilsētas komandanta, kapteiņa ziņojums: „Lūdzu izsniegt komandantūras vajadzībām 15 gabalus šautenes”.⁸⁷ Valmieras komandanta. Kapteiņa ziņojums: „Lūdzu izsniegt man komandantūras vajadzībām 2 Bartje patšautenes, 15 šautenes, 500 patronas un 10 rekas granātas komandantūras vajadzībām.”⁸⁸

Šis ziņojums uzskatāmāk pierāda, ka tikai 10. jūlijā tika uzrakstīts ziņojums, lai lūgtu paš aizsardzības komandantūrai Valmierā izsniegt ieročus. Tas norāda uz to ka visu Jūliju vienības bija bez ieročiem un pildīja mazāk nozīmīgus vācu rīkojumus. Valmieras komandanta, kapteiņa rīkojums: „Uzdodu Fēliksam Litiņam doties uz Dauguļu pagastu, Valmieras apriņķī un uzņemties pagasta aizsargu nodaļas vadību.”⁸⁹

⁸⁶ LVVA, 803.f., 1.apr. 5.l., 2.lpp (Valmieras novada Latviešu štābs. 1941. g. Jūlijā Valmierā)

⁸⁷ Turpat, 8.lpp.(Valmieras novada karaspēku komandierim. 1941. gada Jūlijā.)

⁸⁸ Turpat, 15.lpp. (10.07.1941. Apsardzības priekšniekam)

⁸⁹ Turpat, 23.lpp. (Apliecība 08.07.1941. Valmierā)

Tātad pilnībā atkarīgas paš aizsardzības komandantūras no vācu virspavēlniecības nebija, un pagastos vienību komandierus iecēla Valmieras komandants, kapteinis pats. Valmieras paš aizsardzības spēku komandiera rīkojums: „Šīs apliecības uzrādītājs Augusts Mārtiņš sastāvēja Valmieras paš aizsardzības spēku dienestā no 12. Jūlija līdz 18. Augustam, kad pēc Valmieras paš aizsardzības spēku likvidēšanas atbrīvots un atlaists uz savu pastāvīgo dzīvesvietu Valmieras pilsētā.”⁹⁰

Balstoties uz šo rīkojumu, es izdaru pieņēmumu, ka paš aizsardzības komandantūrās Valmierā notika patstāvīga dienējušo vīru rotācija. Varētu pieņemt secinājumu, ka paš aizsardzības komandantūras tika izveidotas, lai radītu labvēlīgu augsni okupācijai, respektīvi savākt PSRS paliekas, apsargāt objektus un piedalīties Ēbreju jautājuma atrisināšanā, uzreiz pēc to izveides 10. Jūlijā tika iesniegti ziņojumi, atļaujas ieroču saņemšanai.⁹¹

Valmieras pilsētas komandanta, kapteiņa ziņojums: „Lūdzu noskaidrot un man paziņot vai Augusts Punte, kurš dzīvoja Valkā, Tālavas ielā 4. Un kurš laikā no 1940. gada strādāja Valkas izpildkomitejā kā šoferis, un vai tā ir Valkā meklējama persona. Pēc komandantūrā ienākošajām ziņām Augusts Punte, kopā ar Valkas Izpildkomiteju ir aizbraucis Krievijas virzienā, bet tā kā viņa sieva Marta Punte un citi piederīgie ir apmetušies uz dzīvi Valmierā, tad secināms, ka arī Augusts Punte ieradīsies Valmierā”⁹² Sadarbība starp dažādu aprinķu komandantūrām bija augstā līmenī, tās bija labi informētas par cilvēkiem, kuri sadarbojās ar padomju varu, iespējams ar civiliedzīvotāju palīdzību. Un ēsmi, lai pievilinātu, noķertu šos cilvēkus izmantoja šo cilvēku radniekus, ģimēni. Vismaz šajā gadījumā. Jāatzīmē, ka Vācu okupācijas jau pašā sākumā birokrātija bija augstā līmenī, ir redzamas atskaites pat par izmantotām spirta pudelītēm un spuldzītēm, kas personīgi man liekas visnotaļ iespaidīgi. Virsleitnanta Lokmaņa ziņojums: „Uz jūsu rīkojuma pamata š.g. 8.07. aizturēju zemāk minētos pilsoņus:

1. Tankelovičs, Daniels, dzīv. Stacijas ielā 21.
2. Auniņš, Emma, dzim. Libmanis, dzim. Ziloņu ielā Nr. 3, dz. 2.
3. Libmanis, Blūme, dzīv. Ziloņu ielā 3, dz. 2.

Pārbaudīju vel zemāk minētos žīdu dzīvokļus, kuru iedzīvotāji nebija atrodami mājās:

4. Kr. Valdemāra ielā Nr. 1 (žīdi iebraukuši no Rīgas)
5. Kr. Valdemāra ielā Nr. 2 (žīda Jēkabsona dzīvokli)
6. Stacijas ielā Nr. 9 (žīda Kāna dzīvokli)

⁹⁰ Turpat, 32.lpp.(Valmieras spēku komandieris 18. Augustā 1941. g. Valmierā)

⁹¹ LVVA Fonda Nr. P-803 Apr. Nr. 1 Arh. Nr. 5

⁹² Turpat, 13.lpp. (Valkas pilsētas komandantam 1941. g. 20. Jūlijā)

7. Stacijas ielā Nr. 26 (žīda Kāna dzīvoklis)

Izbraucot vēl uz Kauguru pag. Danielu mājām un aizturēju Kaugutu pag. Izpildu komitejas locekli Kazrauskis, Jāni.⁹³

Jau uzreiz pēc paš aizsardzību vienību izveides vēl pirms tika izsniegti ieroči, neskaitot padomju varas atbalstītāju arestiem, tika veikti ebreju aresti, ar visām ģimenēm.⁹⁴

Pēc Valmieras pilsētas komandantūras Lietas Nr. 5, Valmieras apriņķa pārvaldes darbinieku paš aizsardzības spēku un izolācijas nometnes aizsardzības vada darbinieku saraksta. 1941. g. 6. Jūlijā Valmieras aizsardzības vienībās dienēja 14 virsnieki, 51 instruktors, 180 karavīri. Šīm vienībām bija piejami 2 ložmetēji, 2 patšautenes, 10 pusautomātiskās šautenes, 20 šautenes, 66 karabīnes, 9 pistoles un revolveri kā arī 3.187 šauteņu munīcijas, 52 patšauteņu munīcijas, 120 pistoļu un revolveru munīcijas, 17 rokas granātas.⁹⁵ Sakarā ar pieejamajiem ziņojumiem no šīs noliktavas tika pieprasīts izsniegt ieročus un munīcijas paš aizsardzības vienībām. Lai šīs vienības dabūtu ieročus, bija nepieciešams uzrakstīt ziņojumu, tādejādi prasot atļauju, tikai kad atļauja dota, paš aizsardzības vienības saņēma prasītos ieročus. Valmieras paš aizsardzības spēku sastāvā dienēja 27 virsnieki Valmierā un 10 virsnieki apriņķa pagastos, kopā Valmieras apriņķī dienēja 37 paš aizsardzības spēku virsnieki.⁹⁶

Ar Valmieras paš aizsardzības spēku pulkveža – leitnanta ziņojumu 1941. gada Jūlijā, Valmieras pilsētas un apriņķa paš aizsardzības spēku sastāvā dienēja 299 vīri.⁹⁷ Pēc Valmieras pilsētas komandanta saraksta Valmieras pilsētas komandantūras darbiniekiem, kuri paliek paš aizsardzības spēku dienestā uz 1941. g. 28. Augustu, dienestā palika 17 vīri.⁹⁸ Tātad 28. 08. 1941. vēl paš aizsardzības spēki Valmierā pilnībā likvidēti netika. Pēc Valmieras paš aizsardzības spēku dāmu saraksta, kopējā virtuvē bez atlīdzības vispār strādājušas 85 sievietes, taču sastāvs patstāvīgi mainījies, taču 49 dāmas tika atlaistas 5. Novembrī, tas bija pēdējais atlaišanas datums, pieņemtas viņas tika dažādos datumos gan augustā, gan Jūlijā.⁹⁹ Varam izdarīt secinājumus, ka Paš aizsardzības komandantūra Valmierā, ir pastāvējusi vismaz līdz 5. Novembrim.¹⁰⁰

⁹³ Turpat, 1. Lpp. (1941. g. 8. Jūlijā, Valmierā, Valmieras pilsētas komandantam,)

⁹⁴ LVVA Fonda nr. P-803, apr. Nr. 1, Arh. Nr. 3

⁹⁵ Turpat, 13.lpp.

⁹⁶ Turpat, 46.lpp.

⁹⁷ Turpat, 50.-52.lpp.

⁹⁸ Turpat, 66.lpp.

⁹⁹ Turpat, 87. – 88. lpp.

¹⁰⁰ LVVA Fonda Nr. P-803, Apr. Nr. 1, Lieta Nr. 2

Latvijas policijas prezidents SS Oberfurer's Schroeder's norāda, ka viņam uzticēta augstākā policijas vara Latvijā. Agrāk izdarītās kļūdas latviešu un vācu starpā jāaizmirst. No šīm kļūdām jāmacās, lai tās neatkārtotu. Kopīgi jācīnās pret žīdisko ienaidnieku. Liktenīgā stundā latvju tauta, palīdzot vācu zobenam, izšķīrusies par Eiropu. Varbūt bijis labāk, ja 1939. gadā Vadoņa dzimšanas dienā būtu pieņemts Vācijas priekšlikums nodot zemi Vācijas aizsardzībā. Šis fakts reti kādam zināms. Kopējās asinis, kas lijušas nākotnē visus labāk saista. Lauku komandantūras nodibinātās latviešu paš aizsardzības vienības pakārtos pēc vācu parauga. Turpmāk pagastos atstās 10-15% no līdzšinējā vienību locekļu skaita. Kā rezerve paliks aizsargi. Paš aizsardzības spēki būs pakļauti apriņķu policijas priekšniekam, Viņu uzdevumu būs policijas funkcijas pagastos un laiku komandantūru speciāluzdevumi, kā tiltu apsargāšana u. t. t. Algu maksās, sākot ar šī gada 1. septembri, Lielvācijas valsts, kas ievērojami atvieglos pašvaldību budžetus. Daļa paš aizsardzības vienību vēlas piedalīties cīņā pret lielnieciskumu. Tie varēs pieteikties drošības policijā. (Tēvija *Latvijas ģenerālkomisārs Cēsīs un Valmierā: Latviešu vienības cīņai pret lielnieciskumu*. Nr. 61. Redakcija: Rīgā 09.07.1941. Otrdiena.)

Iepazīstoties ar šo rakstu avīzē Tēvija, var izdarīt secinājumus, ka vel septembrī Izvērstā propaganda darbojās pilnā apjomā, tikai pēc šī raksta var secināt, ka latviešus vācu spēki aicina kopīgi cīnīties pret Padomju spēkiem, piedāvājot dienēt paš aizsardzības spēkos, kas būtībā bija tā pati palīgpolicija, jo atradās Valmieras apriņķa policijas priekšnieka pakļautībā. Jau septembrī tika samazināts paš aizsardzības locekļu skaits, noteikti ar atlaišanu domāti bijušie partizāni, taču bijušie aizsargi atradās oficiāli kā paš aizsardzības spēku rezerve. Šajā rakstā tieši minēta nožēla, vai pamācība, ka Latvijai vajadzēja parakstīt savstarpējās palīdzības līgumu, par militāru palīdzību, bāzu izvietojumu 1939. gadā ar Nacistisko Vāciju, nevis Padomju Krieviju, tiek aicināti latvieši aizmirst nesaskaņas, un atrast kopēju valodu cīņai pret padomju spēkiem, pat pieteikta finansiāla palīdzība, piemēram, paš aizsardzības komandantūrās dienējošajiem vīriem tiek maksāta oficiāla alga no septembra, lai gan jau Novembrī tās tiks likvidētas. Būtībā no šī raksta var izsecināt, ka ar propagandas palīdzību vācieši sevi pozicionē kā atbrīvotājus, un ir izteikti klajas norādes uz potenciālo Latvijas neatkarību nākotnē. Attiecības starp Lielvācijas valsti un Latvijas valsti, vācieši un latvieši, vismaz šajā laikrakstā tiek definētas kā partnerattiecības, 1941. gada septembra sākumā. Tādēļ nav nekāds brīnums, ka latviešu tauta vāciešus uzskatīja kā savus glābējus un potenciālo palīdzību neatkarības atgūšanā, tieši tādēļ bijušie partizāni, aizsargi arī vienkāršie civiliedzīvotāji labprāt sadarbojās ar vāciešiem un steidza pieteikties paš aizsardzības spēkos, pat tika aicināti pieteikties drošības policijā, kas bija rangu augstāk par paš aizsardzības spēkiem, jeb palīgpoliciju.

Instrukcijas Valmieras pilsētas un apriņķa iecirkņu komandantiem. Stājas spēkā ar 1941. gada 10. Jūliju. Valmieras – Valkas pilsētu un apriņķu paš aizsardzības spēku komandieris Pulkvedis – Leitnants 1941. gada 4. Jūlijā uzņemas vadīt, 10. Jūlijā dibina Valmieras pilsētā un apriņķī sekojošas komandantūras, kā arī ieceļ tām komandierus. Dokuments parakstīts 10. Jūlijā.¹⁰¹ Jau uzreiz pēc paš aizsardzību vienību izveides vel pirms tika izsniegti ieroči, neskaitot padomju varas atbalstītāju arestiem, tika veikti ebreju aresti, ar visām ģimenēm.¹⁰² paš aizsardzības komandantūrās Valmierā notika patstāvīga dienējušo vīru rotācija. Varētu pieņemt secinājumu, ka paš aizsardzības komandantūras tika izveidotas, lai radītu labvēlīgu augsni okupācijai, respektīvi savākt PSRS paliekas, apsargāt objektus un piedalīties Ebreju jautājuma atrisināšanā, uzreiz pēc to izveides 10. Jūlijā tika iesniegti ziņojumu, atļaujas ieroču saņemšanai.¹⁰³ Jau Jūlija baigās dienestā atradās 299 bruņoti vīri, kā jau minēju notika šo vīru patstāvīga rotācija, pēc laikraksta raksta veiktās analīzes, septembrī skaits tika samazināts par 10-15% dienestā atradās liela daļa bijušo partizānu, aizsargi tika definēti kā rezervisti. Vācieši aicināja gada beigās pieteikties tālākam dienestam drošības policijā. Latviešiem konstanti tika aizmiglotas acis ar propagandas palīdzību, piemēram, attiecības starp Lielvāciju un Latviju, vāciešiem un latviešiem presē tika definētas kā partnerattiecības, līdz ar to civiliedzīvotāji, vīri, kas atradās dienestā, starp citu par to saņemot oficiālu algu no Lielvācijas budžeta, raudzījās uz Lielvāciju kā sadarbības partneri, atbrīvotāju, kas kara beigās, kad Padomju spēki cietīs sagraīvi atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti. Tādēļ nav brīnums, ka vismaz 1941. gadā notika sadarbība bez jebkādam aizdomām.

2.3. Jēkabpils un Krustpils paš aizsardzības komandantūras, vienību veidojošo institūciju izveidošana un attīstība

Kā visur citur Latvijā, arī Jēkabpilī sāka organizēties t.s. paš aizsardzības spēki. Jēkabpils notikumus šajā laika periodā ir pētījis publicists Uldis Lasmanis. Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos, 23. sējumā rubrikā – Novadpētnieku vākums – viņš apraksta holokaustu un paš aizsardzības komandantūru lomu šajā jautājumā Jēkabpilī. Viņš raksta¹⁰⁴, ka pirmā paš aizsardzības organizēšanās sapulce notiek padomju izpildkomitejas telpās, un to vada un laikam arī organizē Osvalds Grabovskis – visā Latvijā pazīstamās krāsošanas un ķīmiskās tīrīšanas firmas *Danciger* Jēkabpils punkta vadītājs. Viņš iesaka organizēt

¹⁰¹ LVVA Fonda Nr. P-803, Apr. Nr. 1, Lieta Nr. 1

¹⁰² LVVA Fonda nr. P-803, apr. Nr. 1, Arh. Nr. 3

¹⁰³ LVVA Fonda Nr. P-803 Apr. Nr. 1 Arh. Nr. 5

¹⁰⁴ Lasmanis, U. *Holokausts Jēkabpils pilsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 23. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 267. lpp.

pašaizsardzības vienību. Vēlāk Grabovski ieceļ par pilsētas galvu. Tā liecina tiesājais Pēteris Ahramovičs. Nav uzrādīts, kas iecēlis.

Tiek minēts, ka pirmos organizatoriskos pasākumus veicis Jēkabpils ģimnāzijas skolotājs K. Smuidris. Kā liecina pētījums vēlāk vadību pārņēmis kapteinis Pēteris Lakstīgala, viņa vietnieks Vincents Pakulis, kurš arī vēlāk veic atbildīgu darbu, ir pilsētas policijas priekšnieks. Lakstīgalu gan par ebreju mantu piesavināšanos pēc kāda laika atbrīvo. Būtībā Jēkabpils saņem rīkojumus no Jelgavas apgabala komisāra V. E. fon Medema, kura tulkotus rīkojumus nodod apriņķa policijas priekšnieks pulkvežleitnants jeb apakšpulkvedis Augusts Dzenītis.¹⁰⁵

Vēlāk Jēkabpils apriņķī, jau pēc ebreju nošaušanas pie varas nāk Zesas agronoms zirgaudzētājs Vilis Stukuls un Kārlis Niedra

Kā liecina padomju tribunālā tiesāto liecības, jau pirmajās vācu varas dienās Jēkabpilī apbruņoti vīri ar bijušo aizsargu šautenēm un sarkanbaltsarkanām, citi zaļām apsaitēm uz piedurknes dežūrēja un ieviesa kārtību Jēkabpils ielās. Viņi pārbaudījuši dokumentus, mežos, uz ielām, nomalēs arestējuši sarkanarmiešus, dežūrējuši, apsargājuši pārceltuvi pār Daugavu.

Īsti nav atrodams liecības, ka šie vīri būtu piedalījušies ebreju šaušanā, šim pasākumam arī Jēkabpilī tika izsaukāta Arāja komanda.

Jēkabpilī nesen pašā centrā bija uzcelts Aizsargu nams, tur arī atradās pašsargu štābs, pirmajā padomju okupācijas gadā tas veiksmīgi jau bija nosaukts par Sarkanās armijas namu. Jēkabpils pilsētas pašsargu sastāvs raibu raibais.¹⁰⁶

Savukārt Krustpilī pašsardzības komandantūrās pēc sastāva bija daudz skautu, bet Jēkabpilī – daudz bijušo un esošo komercskolas audzēkņu. Pētījumā tiek uzsvērts, ka jauniešiem nebija ne jausmas, ar kādiem pienākumiem viņiem būs jāsaskaras.

Nevienā dokumentā – arī tiesājamo un liecinieku liecībās nav atrodams konkrēts datums, kad īsti sāka ebreju arestēšana. No sākuma gan kā arī cituviet, Daugavas krastā Akmeņu ielā tika izveidotas sinagogas. Liecībās ir sastopami apgalvojumi, ka sinagogas bija trīs, aculiecinieki apgalvo, ka divas. It kā visprecīzāk liecina ne tiesājais, bet liecinieks A.

¹⁰⁵ Augusts Dzenītis - 1941. gada jūlijā tika iecelts par Jēkabpils pašsardzības spēku komandieri. Pēc tam līdz 1943. g. Jēkabpils, Bauskas un Jelgavas apriņķu priekšnieks. 1943-1944. gadā 318. policijas bataljona komandieris Austrumu frontē. 1944. g. aug. iecelts par aizsargu organizācijas priekšnieku. 1946. g. 19. dec. arestēts, notiesāts uz 20 gadiem. Atradies labošanas darbu nometnē Intā, Vorkutā, Mordovijā. 1958. g. jūn. atbrīvots. Tā kā Latvijā dzīvot bija aizliegts, apmeties Pitalovā, strādājis celtniecības organizācijās. Miris 1963. g. 10. jūn. Pitalovā. Apbedīts Rīgā, Brāļu kapos.

¹⁰⁶ Lasmanis, U. *Holokausts Jēkabpils pilsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 23. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 268. lpp.

Voškina, ka ebreju tautības pilsoņu aresti sākti vai nu jūnija beigās, vai jūlija sākumā un apmēram pēc divām nedēļām konvojēti uz Kūku kūdras purvu.¹⁰⁷

Viņš arī pastāv uz to, ka pēc ebreju pārvietošanas abas sinagogas nodedzinātas. Te kārtējā pretruna: cits – J. Voškina liecina,¹⁰⁸ ka sinagogas nodedzinātas pirmajās okupācijas dienās. Ka pilsētas kārtības sargiem – pašaisargiem – un ne tikai viņiem sākumā nav bijis skaidrs arestēto ebreju liktenis, liecina tiesājamais Pēteris Ahramovičs, ka viņš apmēram trīs nedēļas pēc aresta no sinagogas konvojējās pulksteņveikala īpašnieku Freidusu uz viņa īpašumu, jo tas bijis uzlauzts un aplaupīts. Sastādīts pat attiecīgs akts.

Apakšpulkvedis Dzenītis par Jēkabpils apriņķa policijas priekšnieku tika apstiprināts 1941. gada 13. Jūlijā. Viņš liecībās ir apgalvojis, ka vēl pirms viņa stāšanās amatā ir bijušas divas sinagogas, kurās atradušies ebreji. Viņš apgalvo, ka viņu amatā iecēlusi Latvijas pašpārvalde.

Jūlija otrajā pusē pilsētā ieradusies vācu SD policistu grupa, uzzinājusi, ka visi ievietoti sinagogās, SD komandieris devis padomu sinagogas uzspridzināt ar visiem arestētajiem.

Dzenītis šādam padomam nav piekritis. Tad tika ierosināts savest slimnīcās un noindēt, arī šim padomam Dzenītis nav piekritis, vienojušies, ka visi ebreji, ap pustūkstotis cilvēku, pārvietojami uz Kūku kūdras ieguves strādnieku barakām, kuras atrodas 14 kilometru uz Rēzeknes pusi. Lai pustūkstoti cilvēku aiztransportētu, protams, tika veikti dažādi organizatoriskie pasākumi, tas aizņēma vairākas dienas, procesā tika iesaistīti gandrīz visi Jēkabpils pašaisargi, tie bija apmēram 80 vīri. Šo uzdevumu vajadzēja izpildīt un vadīt pašaisardzības vienības komandierim kapteinim Lakstīgalam.¹⁰⁹

Dzenītis protokolos arī izdara labojumus, tad viņš apgalvo, ka bijis nevis policijas, bet Jēkabpils apriņķa priekšnieks. Jūlija beigās no Rīgas ieradās Arāja komanda un veic slepkavības darbus, kā arī citur Latvijā, vācu SD virsnieku vadībā apšuj ebrejus.

Konvojējamo ebreju nogalināšanu ceļā no Krustpils līdz Kūku stacijai apstiprina arī krimināllietas.

Ebreju nošaušanā piedalījās arī vietējie pašaisargi: Tiltiņš Edgars un Celms Oto.

1941. gada augusta sākumā gandrīz visā Jēkabpils apriņķī ebreji jau bija noslepkavoti. Viesītē – 19. jūlijā, Krustpilī, Gostiņos – 1. augustā, Jaunjelgavā – 11. jūlijā un 2. augustā, pagastos – dažādos jūlija un augusta paša sākuma datumos.

¹⁰⁷ Lasmanis, U. *Holokausts Jēkabpils pilsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 23. Sējums. Rīga:

Starptautiskās konferences referāti. 2007. 268. lpp.

¹⁰⁸ Turpat, 268.lpp.

¹⁰⁹ Turpat, 268.lpp.

Tikai novada galvaspilsētā Jēkabpilī lielā ebreju kopiena bija pārcelta purva malā un noslepkavošana kavējās, tie, kuri bija spējīgi strādāt raka kūdru dažādām vajadzībām, tiek secināts, ka ebreji, tur atrodas kādas divas nedēļas.

Grūti izprotama, kādēļ tāda vilcināšanās. Tad Jēkabpilī 8. augustā ierodas apgabala komisārs brīvkungs von Medems.¹¹⁰

Slepkavībās iesaistītās izpildkomitejas sastāvs tika sākts komplektēt naktī no 10. līdz 11. augustam. Tā sastāvā bija vairāki Jēkabpils vecākie policisti, tai skaitā Lakstīgala un Kārlis Balodis, kā arī grupa armijā dienējošu policistu, kam bija uzdevums ielenkt konkrētu platību Kūdras purvā, netālu no Celmiņu mājām. Padsmits skaits ebreju no tiem, kas jau aptuveni divas nedēļas bija strādājušu Kūdras purva platībā tika atvesti uz Policijas darbinieku ieskauto vietu ar mērķi izrakt bedri: pietiekoši lielu, lai attiecīgi tālāk to izmantotu kā nogalināto ebreju apbedījuma vietu. Ap pusdienlaiku ieradās Arāja komanda un nošāva aptuveni 400 ebreju. Pēc notikuma aculiecinieka Fjodora Cvetkova liecības šāvēji bijuši maskās.

Par asiņainā un nežēlīgā notikuma gaitu liecību sniedzis arī pašaizsargs, vēlāk policists Aleksandrs Dzenis. Šīs personas krimināllieta sākta 1964. gada 23. oktobrī, pabeigta 1965. gada 16. aprīlī. To izskata Latvijas PSR Augstākā tiesa 1965. gada jūnijā–jūlijā priekšsēdētāja Friča Kušnera vadībā. Lietas izpēte veikta ar stingru rūpību, ietverot izmeklēšanas gaitu, vietu apskati un izskatot konfrontācijas. Tiesas gaitā var noprast, ka notiesātajam neatkarīgi no notikuma detaļu izklāsta tiks piespriests nāvessods par nodarītajiem noziegumiem, tāpēc krimināllietā ietvertās liecības liek uzskatītas par lielākoties objektīvām, ietverot nelielu subjektīvu skatījumu.

Liecības detaļas atklāj, ka notiesātais nebija informēts vai noklusēja saistību ar soda komandu: „1941. gadā apmēram augusta mēneša sākumā, datumu neatceros, Jēkabpilī ieradās kāda soda komanda, bet, no kurienes viņa bija atbraukusi uz Jēkabpili un kurā vietā Jēkabpilī dzīvoja, es nezinu.”¹¹¹ Liecības turpinājumā tiek pieminēta pašaizsargu līdzdalība Kūdras purva notikumu gaitā, kā arī tiek atklāts, ka nozieguma veicēji bija tikuši skaidri informēti par plānotās slepkavības gaitu, kā arī izpildītāju - iesaistīto personu līdzdalība nav bijusi uzspiesta, obligāta. Grupas komandiera Pakuļa teikto var uzskatīt vairāk kā aicinājumu, nevis pavēli, un līdz ar to var noprast, ka iesaistītās izpildkomitejas personas devās uz slepkavības vietu pēc brīvas gribas. : „Es šīs soda komandas dalībniekus redzēju Jēkabpils “pašaizsardzības grupas” štābā. Viņi visi savā starpā sarunājās latviešu valodā [...] štābā bija sapulcējušies daudz “pašaizsargu”. Grupas komandieris Pakulis mums visiem paziņoja,

¹¹⁰ Turpat, 271.lpp.

¹¹¹ Turpat.

ka ebreju tautības padomju pilsoņi Kūku kūdras purvā tikšot nošauti, ko izdarīšot soda komanda, kura ieradusies Jēkabpilī. Pakulis reizē ar to mums paziņoja, ka arī mēs, kas vēloties, varot piedalīties [...] nošaušanā kūdras purvā. Uz purvu jābrauc, apbruņotiem ar šautenēm. Drīz aties automašīna.”¹¹²

Aleksandrs Dzenis, Jēkabpils pašaizsargs, bija viens no noslepkavoto ebreju apsargiem un slepkavību izpildes aculiecinieks. Viņš stāstīja, ka izpildes kārtība bijusi sekojoša: vispirms tika nogalināti tie, kuri varēja pārvietoties saviem spēkiem: vairākums pieaugušas sievietes un vīrieši, attiecīgi vēlāk bērni un sirmgalvji. „(..)Es stāvēju pie noguldītajiem uz zemes ebreju tautības pilsoņiem un apsargāju tos, lai neviens nevarētu izbēgt no nošaušanas. [...] Pēc pieaugušo ebreju tautības pilsoņu nošaušanas automašīnā tika atvesti no barakām jau nošauto ebreju bērni un gados vecie, kuri paši nevarēja kājām iet. Es redzēju, kā viņi tika no automašīnām izlikti netālu no bedres un visi aizdzīti pie bedres. Pēc tam dzirdēju, ka šāva no patšautenes. [...] Iespējams, ka Kūku kūdras purvā tika nošauti 418 ebreju tautības pilsoņi, kā tas norādīts lēmumā par apsūdzības celšanu. Līķu aprakšanā es nepiedalījos, automašīnā aizbraucu uz Jēkabpili.”¹¹³

Sīkākas detaļas par šausmīgajiem notikumiem netālu no Krustpils robežām atklāj arī citi iesaistītie: jēkabpiliešu puses vadītājs Jēkabpils pašaizsargu komandieris kapteinis Lakstīgala un Krustpils analogisks priekšnieks leitnants Aleksandrs Bullītis (viņš arī Bulle-Bullītis). Šoferis Georgijs Beļvičs, kas vedis soda komandas pārstāvjus un pārvedis ebrejus stāsta, ka īsi pirms slepkavību izdarīšanas ebreju tautības pārstāvjiem esot pavēlēts atdot savas drēbes, zeltlietas un pulksteņus. Pēc visu 400 ebreju nošaušanas to mantas nogādātas atpakaļ uz Jēkabpils Aizsargu namu. Cits tiesājamais Arnis Ozoliņš papildina un apstiprina, ka šāvēji savas sejas esot slēpuši, aizklājot tās ar maskām. Pats process esot bijis šausminošs: nemiers, izmisuma vaimanas, agonijas kliegzieni skanējuši nepārtraukti, tomēr tos apslāpējis šāvienu lādiņu nerimstošais ritms. Visas skaņas saplūdušas vienā troksnī. Bērni šauti ar ložmetējiem. Savukārt apriņķa priekšnieks Augusts Dzenītis pasvītro, ka Arāja grupa – apmēram 60 cilvēku ieradusies vācu SD virsnieku pavadībā. Slepkavību izpildītāji tika lietojuši alkoholiskos dzērienus, līdz ar to var secināt, ka eksekūcijas dalībnieki nošaušanas procesa laikā bijuši reibuma stāvoklī. Jēkabpils *pašaizsargu soda grupu* (tā tieši uzrādīts krimināllietā) likvidē 1941. gada 16. septembrī. Tās funkcijas pārņēma SD – Drošības policija un Jēkabpils Kārtības policija.

¹¹² Turpat, 273.lpp.

¹¹³ Lasmanis, U. *Holokausts Jēkabpils pilsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 23. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 272. – 280. lpp.

Balstoties uz krimināllietās ietvērto informāciju, var secināt, ka pēc notikumiem Kūdras purvā nav sekojušas citas ebreju slepkavošanas darbības. Kopējais skaits nošauto ebreju ir pietiekoši prezīzs – 418 cilvēki, to skaitā visu vecumu pārstāvji: gan sievietes, vīrieši, gan vecāka gada gājuma cilvēki, kā arī bērni. Neskatoties uz to, ka liecībās vairākkārt tiek minēta Arāja komanda slepkavību izdarīšanas tiešajā procesā, tomēr nevar noliegt, ka arī kādi vietējie iedzīvotāji nepiedalījās slepkavošanas izpildē personīgā naida pret ebrejiem vai kāda cita iemesla dēļ. Pilsētas ebreju arestēšana, konvojēšana uz kūdras purvu, kā arī citās akcijās piedalījušies gan Jēkabpils, gan arī apkārtējo pagastu paš aizsargi. Vienīgie informācijas ieguves materiāli par nežēlīgajiem notikumiem ir atrodamī krimināllietu liecībās. Aptuvenais paš aizsargu skaits varētu būt astoņdesmit cilvēku.

Otrā pasaules kara sākumā Krustpils bija neliela pilsēta Daugavas labajā krastā, pretējā upes krastā atradās Jēkabpils. Vācu karaspēks Krustpili ieņēma jau 1941. gada 29. jūnijā. 1941. gada vasara ebreju tautai bija pārestību, nežēlīgu notikumu un ciešanu pilna. Gan Krustpilī, gan citās mazpilsētās ebreju izredzes paglābties nebija lielas, jo iespēja aizbēgt no soda izpildītājiem bija ārkārtīgi niecīga. Balstoties uz liecībām un dažādiem pieejamajiem materiāliem, var secināt, ka praktiski neviens ebrejs Krustpils pilsētas teritorijā neizglābās no noslepkavošanas. Arāja komandai holokaustu palīdzēja īstenot gan policisti, mazpilsētu varas pārstāvji, gan jau minētās paš aizsardzības grupas, kas bieži vien labprātīgi iesaistījās soda izpildes procesā, netika aizliegts pievienoties arī kādam ebreju nelabvēlim vai cilvēkam, kurš turēja personisku naidu pret šīs tautības pārstāvjiem. Kā galvenās ebreju uzturēšanas un ieslodzīšanas vietas Krustpils mazpilsētas teritorijā tiek minētas Krustpils lopkautuve, geto mītne Rīgas ielā 182, Krustpils cukurfabrikā, kā arī Jaunā muižā (4 km no Krustpils).

Augusts Tāls, viens no paš aizsardzības grupas, kā arī Jānis Ziemelis, slepkavību izpildītājs, sniedz ļoti interesantu liecību, kas parāda, ka holokaustā tika nogalināti arī personiskā naida upuri, kam, iespējams, nebija saistība ar tiešu holokausta ideju. Liecībā var novērot arī daļējas nepilnības un pretrunas, kas liek noprast, ka personiskais naidis šajā situācijā spēlēja liekāku lomu kā precīza augstākās varas un pavēļu izpilde. Kā arī Jāņa Ziemeļa biežā liecību mainīšana tikai pastiprina šo pieņēmumu.

Liecībā tiek minēts, ka „*J. Ziemelis, būdams apbruņots ar šauteni, ebreju masveida arestēšanas laikā līdz ar citiem ebrejiem izdzina no mājas arī L. Buškinu ar viņa ģimeni – sievu un bērnu un konvojēja viņus uz lopkautuvi. (..) Krustpils pilsētas vecākais Mārtiņš Oskars Vētra (1908–1980), kuram agrāk bija uzvārds Valkovskis, pavēlēja vakarā Jānim Ziemelim, Nikolajam Karabanovam un Jānim Kalupam (1913–1944) atvest pie viņa uz noplatināšanu L. Buškinu un divus Zalegalerus.*” Vienā no versijām J. Ziemelis pauž viedokli, ka konvojēšanas laikā ieslodzītie pretojušies un sākuši bēgt, tapēc attiecīgi nākamais

solis no varas pārstāvju puses bija šāvienu raidīšana bēgļu virzienā. L. Buškins ticis nogalināts ar pirmo šāvienu, attiecīgi vēlāk tika nogalināti arī tēvs un dēls Zalegaleri. Tiesas sēdē 1952. gada 22. februārī, kad tiek izskatīta krimināllieta pret J. Ziemeli, tiesātās personas liecības un atbildes, un mainītās notikuma detaļas liek noprast, ka ebreji tika nogalināti speciāli, nevis to pretošanās un bēgšanas dēļ. J. Ziemelis cenšas savu rīcību attaisnot uz cilvēciskā faktora pamata, minot, ka esot bijis apjucis un satraukumā izdarījis automātisku rīcību – izšāvis uz bēgli. Liecībā atklājas, ka J. Ziemelis pieļāvis rupju kļūdu, nebrīdinot bēgošo ieslodzīto ar brīdinājuma šāvienu gaisā vai izsaukumiem. (10)

Tiek pieņemts, ka slepkavību izpildītāji, iespējams, izmantoja savu varu ne tikai pasūtījumu slepkavību vai personīgā naida izpaušanai, bet arī personīgo labumu iegūšanas dēļ. Acīmredzot dažas no slepkavībām iespējams veiktas laupīšanas nolūkos: „*J. Kalups stāstījis Kārlim Puidam, ka viņš un citi pašaizsardzībasnieki nogalinātajiem ebrejiem no kabatām izņēmuši lielu naudas summu, bet pēc tam braukuši uz Rīgu, kur dzēruši un izlaidīgi uzdzīvojuši.*” Tomēr reālu pierādījumu, dokumentāciju šādiem noziegumiem, jo dažos noziegumu izskatīšanas gadījumos liecība tiek iegūta tikai no vienas personas. Tomēr neskatoties uz iemesliem, slepkavības notika ļoti bieži. Kad viens no varas pārstāvjiem A. Tāls uzzinājis par iepriekš minēto L. Buškina un Zalegaleru slepkavību, viņš atteicis: “*Labi, nu ar velns ar viņu!*” Šāda attieksme liecina par to, ka slepkavības personisko labumu dēļ varēja notikt, jo varas pārstāvju attieksme pret nogalinātajiem esot bijusi pietiekoši sekla, vienaldzīga, un slepkavību izpildītāji uzreiz pēc nodarījuma netika sodīti: „*J. Ziemelis, J. Kalups un N. Karabanovs uzrakstīja paskaidrojumus un, protams, nekādu sodu nesauņēma.*” Tomēr konkrētās Krustpils pašaizsardzības komandantūras darbības ir grūti uzskaitīt, jo „*Krustpils pašaizsardzības grupas štābs atradās policijas iecirkņa ēkā Rīgas ielā 113 un bieži vien abu funkcijas un darbība dublējās. Tāpēc arī liecībās minēts gan pašaizsardzības štābs, gan policijas iecirknis.*”

Vēl kāda liecība apstiprina, ka mēdza nošaut arī personiska naida iespaidā, kā asins atriebību. Alberts Ozoliņš, ebreju tautības pilsoņu apsargs vienā no ebreju uzturēšanas un ieslodzīšanas ēkām – Krustpils lopkautuvē, stāsta, ka esot izdevis vienu ebreju tautības pārstāvi: „*Vienu vakaru, kad es te atrados sardzē, bija jau tumšs, pie manis pienāca stipri iereibuši Karabanovs un Stūre, kuriem tai laikā arī bija kādi sakari ar Krustpils policijas iecirkni. (..) Karabanovs un Stūre pienāca pie manis, bruņoti ar pistolēm, un pavēlēja man izdot viņiem vienu ebreju tautības pilsoni. (..) No viņu vārdiem es tikai sapratu, ka viņi meklē kādu ebreju tautības pilsoni, kuram Krustpilī piederējis savs veikals, un ka viņiem pret šo ebreju tautības pilsoni ir kāds personīgs naid.*” Šis citāts apstiprina, ka varas pārstāvji bija bruņoti, un nereti

alkoholisko dzērienu reibumā. Viņu tālākās darbības nebija saskaņotas ar augstākas varas pārstāvjiem.¹¹⁴

Rakstā tiek pausts, ka dažkārt aresti nav bijuši vardarbīgi, ebreji nav zinājuši par viņu jau nolemto likteni, viņi esot arestēti un sūtīti it kā uz darbu, kā arī bieži vien sagūstītie ebreju tautības pārstāvji un slepkavību izpildkomitejas pārstāvji bija savā starpā pazīstami, dažkārt gājuši vienā skolā jaunības dienās. Līdz ar to varam nojaust, ka, iespējams, viens otru nogalināja kādreizējie bērnības draugi, kolēģi vai ienaidnieki. Šāds pamatots pieņēmums pasvīturo ideju par slepkavībām savstarpējo nesaskaņu dēļ.

Ja arī dažus ebrejus neaizveda uzreiz no viņu mājvietām slimību, grūtniecības vai vecuma dēļ, tad tik un tā pēc viņiem atgriezās. Kopā ar mātēm tika aizvesti un ieslodzīti arī jaundzimušie un zīdaiņi. Aculieciniece J. Rozenberga stāsta, kā tika pēkšņi aizvesti daži ebreji, atrodoties tik ikdienišķā vietā kā maizes veikalā: „*Viņa redzēja, kā P. Daugulis, apbruņots ar šauteni, sarkanbaltsarkanu lenti ap piedurkni, ienāca veikalā kopā ar kādu paš aizsardzībnieku un ebrejus, kuri stāvēja rindā pēc maizes, izdzina no veikala – it kā uz darbu.*” Protams, ebreji no tautas runām un tā brīža notikumiem apzinājās savu stāvokli, kā arī intuitīvi nojauta nākotnes perspektīvas un varbūt pat neapzināti gatavojās, ka varētu tik aizvesti. Tomēr, ieraugot pazīstamu cilvēku, kā, piemēram, kādreizējo skolas biedru, nespēja noticēt, ka tas būs cilvēks, kas viņu aizvedīs pie Arāja komandas slepkavām. „*Kad P. Daugulis Cibuli izveda sētā, viņa J. Rozenbergas mātei V. Bogomolovai sacīja: “Ardievu, Vera Mihailovna, es zinu, kur mani ved.”*¹¹⁵ *Pēc tam P. Daugulis Cibulu ģimeni konvojēja pilsētas centra virzienā. Vēlāk zināms, ka nelaimīgie tika nošauti tās pašas dienas vakarā.*

Šī ir uzskatāma liecība par nevardarbīgo arestu, jo paš aizsardzībnieki parūpējās par ebreju neziņu, kas ar viņiem notiks, taču tie paši paš aizsardzības komandantūru dalībnieki nošāva tos visus, nevis SS vienības. Vismaz Krustpilī un Jēkabpilī holokausta realizācija bija uzticēta pašām paš aizsardzības vienībām. Bieži vien teritoriāli nelielās pilsētās upuru arestēšanu, pārvešanu un slepkavību izpildi veica vienas un tās pašas personas. Grūti iedomāties, ka pazīstami cilvēki nogalināja pazīstamos, iespējams, kaimiņš kaimiņu, kolēģis kolēģi, kā arī apzinājās upuru likteni. „*Tiesa, tas kolaboracionistu rīcību neietekmēja, un nejaušie slepkavību aculiecinieki bija spiesti bezspēcīgi noraudzīties, kā daži viņu kaimiņi vai paziņas, būdami pārliecināti par savu nesodāmību, ciniski Krustpils pilsētas centrā dienas laikā izdzēsa līdzpilsoņu dzīvības. Padomju tiesvedību visai maz interesēja noslepkavoto ebreju liktenis*”¹¹⁶. Pārsteidzoši liekas, ka slepkavību izpilde notika turpat pilsētas teritorijā.

¹¹⁴ Turpat, 177. – 178.lpp.

¹¹⁵ Turpat, 181. – 184.lpp.

¹¹⁶ Turpat.

Liecībās minēts, „ka Ebreju kapi atradās slepkavām parocīgā ģeogrāfiskā vietā, jo viņiem nevajadzēja upurus konvojēt uz nošaušanu ārpus pilsētas.

Šajā rakstā minētie slepkavas, kurus arestēja padomju represīvie orgāni, tika tiesāti ne jau par ebreju nogalināšanu, bet par dzimtenes nodevību. BKA KT tiesas materiālos skaidri iezīmējas tendence atņemt upuriem nacionālo identitāti, nodēvējot viņus par padomju pilsoņiem.”¹¹⁷

Krustpils pilsētas teritorijā paš aizsardzības komandantūra veica ļoti lielu lomu pilsētas kārtības ieviešanā, kā arī ebreju tautas likvidēšanas procesā. Viņi piedalījās gan labprātīgi, gan caur augstāk stāvošās varas pavēlēm. Tomēr, ņemot vērā kopīgo darbību ar Jēkabpils policistiem, grūti ir novilkt paralēles un atdalīt vienas vai otras institūcijas darbību un piedēvēt konkrētiem cilvēkiem konkrētos notikumus. Ņemot vērā to, ka slepkavību izpildītāji ar upuriem bija savstarpēji pazīstami, var pieņemt, ka nostāju vienam pret otru un lēmumu nogalināt un sagūstīt paziņas, savas pilsētas iedzīvotājus aicināja Latvijas teritorijā pastāvošā vara. Tomēr jāpiemin arī cilvēka spriestspējas sakropļošana ar alkohola palīdzību, kā arī slepkavību izpilde personīgā labuma dēļ.

¹¹⁷ Turpat, 183. – 200. lpp.

SECINĀJUMI

Pētot dažādus avotus un literatūru par paš aizsardzības komandantūru veidošanos Latvijā 1941. gada vasarā, jāsecina, ka vēsturnieku viedoklis par aizejošo padomju režīmu un atnākušajiem vācu spēkiem Latvijā 1941. gada jūnija beigās un jūlija sākumā atšķiras.

Viens no strīdīgajiem jautājumiem ir bezvaras (interregnum) periods, tā pastāvēšanas ilgums. Secināju, ka pastāv trīs dažādi viedokļi par bezvaras periodu:

- bezvaras periods tā īsti neeksistēja, vācieši pilnībā kontrolēja situāciju, viss tika izplānots jau iepriekš. Varētu būt arī daži izņēmumi, ka bezvaras periods ilga dažas stundas, ilgākais dienu, divas.
- 1941. gada vasarā īstas vācu okupācijas nemaz nebija, latvieši savas iniciatīvas vadīti darbojās dienas, tad nedēļas, dažās vietās pat mēnešus, bez vācu kontroles un pavēlēm. Šī viedokļa piekritēji arī apgalvo, ka latvieši bija iniciatori ebreju apšaušanā, Latvijā valdīja patvaļa un personīga izrēķināšanās.
- trešo viedokli izsaka mūsdienu latviešu vēsturnieki, kuri pēdējos gados ļoti aktīvi pēta šo problēmu. Vēsturnieks J. Pavlovičs uzskata, ka bezvaras periods ir posms starp vienas noteiktas teritoriju aptverošas pavēļu vertikāles izzušanu un tās atjaunošanu analogiskā vai līdzvērtīgā formā. Viņš norāda, ka Latvijā tā nonākot pakāpeniski vācu karaspēka kontrolē, pavēļu vertikāle tika atjaunota no apakšas. Apriņķos bezvaras periods ildzis 2-7 dienas, visā Latvijā apmēram divas nedēļas.

Paš aizsardzības komandantūras 1941.gadā Latvijā veidojās no partizānu vienībām, kurās ietilpa ap. 6000 vīru. latvieši paši jau varēja nodibināt un uzturēt kārtību. Viņi sāka atjaunot pašvaldības, kuras bija iznīcinājuši komunisti. Enerģiskākie virsnieki sāka domāt par Latvijas armijas atjaunošanu un lielākos centros jau formēja karaspēka vienības, apbruņoja tās ar krieviem atņemtajiem ieročiem.

1941. gadā, okupējot Latviju, nacistu plānos neietilpa suverēna Latvija, tika paredzēta Latvijas pakļaušana un ģermanizēšana. Līdz ar vācu armijas ierašanos visos lielajos centros tika izveidota komandantūras latviešu virsnieku vadībā, tās savā vadībā pārņēma partizānu grupas, protams, pamatīgi izšķīrojot šos grupējumus, jo šaubīgi, neuzticīgi elementi vāciešiem nebija vajadzīgi, ar tiem nebūtu tik vienkārši manipulēt un iedvest savu pārliecību, tāpēc kā smags sarūgtinājums un brīdinājums bija vācu SS un policijas ģenerāļa Štālekera pavēle, ar kuru tika pavēlēts likvidēt visas partizānu vienības, nodot visus ieročus, kā arī tika aizliegts nēsāt latviešu formas tērpus.

Pētot par paš aizsardzības komandantūru veidošanos un darbību, secināju, ka par to izveidi un darbību pastāv vairāki viedokļi:

- paš aizsardzības komandantūru izveidi jau Vācijā izplānoja un izveidoja vācieši no nelielajām partizānu vienībām, bet arī šo faktu, ka partizānu vienības bija nelielas var apstrīdēt un to arī apstrīd un pamato mūsdienu vēsturnieki,
- paš aizsardzības pilsētās un laukos veidojās haotiski un spontāni no partizānu vienībām, tās gādāja par iedzīvotāju drošību, uzbruka daudz stiprāk bruņotām sarkanarmijas bēgošām kolonnām.
- no partizānu vienībām tika veidotas paš aizsardzības vienības, to vadīšanu uzņēmās Latvijas armijas virsnieki, jo latviešu vairākums domāja, ka varbūt Latvija atkal varētu kļūt par latviešu pārvaldītu zemi, ja ne par pilnīgi neatkarīgu valsti. Vācu vadība, vēlēdamās ieviest kārtību un drošību, Latvijas pilsētās un pagastos nodibināja savas armijas komandantūru un atļāva dibināt arī latviešu paš aizsardzības komandantūras, kuras gan uzreiz tika pakļautas vietējās vācu komandantūrām vai vācu SD (drošības dienesta) kontrolei.

Tā kā Vācija Latvijā iebruka strauji, tad partizānu grupas kā neatkarīgs Latvijas militāro spēku kodols spēja izveidoties galvenokārt tikai centrālajā Latvijas daļā un Ziemeļlatvijā. Šīs vienības tika atbruņotas, jo vāciešu plānos ietilpa **pilnīga okupēto teritoriju kontrole**.

Vācieši izveidoja latviešu paš aizsardzības komandantūras, kuras darbojās pilnākā vācu komandantūru pakļautībā.

Paš aizsardzību komandantūras veidojās gan no partizānu vienībām, gan no bijušajiem aizsargiem, gan no militāristiem, kā arī vietējiem iedzīvotājiem.

Paš aizsardzības vienībām bija jānodibina drošība un kārtība uz vietām ciešā sadarbībā ar vācu karaspēka vienībām un iestādēm. Paš aizsardzības komandantūru uzdevums bija apsargāja dzelzceļus, ceļus, tiltus, cietumus, kā arī citus svarīgus saimnieciskus objektus, censties pasargāt vietējos iedzīvotājus no bēguļojošajiem un noklīdušiem sarkanarmijas karavīriem. Vācu iestādes paš aizsardzības dienesta vīriem tika atļauts lietot tikai šautenes un pistoles. Kā noteikumos tika rakstīts, tikai 2% no Latvijas pilsētu un pagastu iedzīvotājiem drīkstēja būt bruņoti un iesaistīties paš aizsardzības vienībās. Vācu atbildīgās iestādes noteica, ka nav pieļaujama nekāda Latvijas armijas veidošana, nedrīkst pieļaut Latvijas valstiskuma veidošanos.

Paš aizsardzības vienību izveidošana visos Latvijas novados, paturot slepenībā to veidošanas īstos mērķus, bija viens no pirmajiem soļiem vietējo iedzīvotāju iesaistīšanā ebreju iznīcināšanā. No vienas puses, tā bija iespēja labāk vadīt un kontrolēt situāciju uz vietas, bet

no otras puses- varēja radīt iesaistījās ebreju slepkavošanā, bija situācija, kurā viņi bija ierauti, kriminālā motivācija, vāciešu kontrole, bet vissvarīgākais iemesls bija pilsoniskās un cilvēciskās apziņas trūkums, glēvulība un mazdūšība.

1941. gada jūlijā notika paš aizsardzības spēku centralizācija un samazināšana. Tika veidota jauna kārtības palīgpolicija, un paš aizsardzības vienības samazinātas. Kārtības palīgpolicijas skaits bija apm. 3000 vīru. 25. jūlija karalauka komandantūra paziņoja, ka visiem paš aizsardzības un palīgpolicijas locekļiem ir jānēsā speciālas apliecības un zaļās lentes, un ir aizliegts nēsāt ieročus. Līdzīgas pavēles tika izdota arī provincēs, tāpēc 25. Jūliju var uzskatīt par latviešu nacionālo paš aizsardzības spēku likvidēšanas dienu. Būtībā paš aizsardzības beidz pastāvēt augusta vidū, lai gan dažās vietās tās vēl darbojās līdz rudenim.

Vācu varai un drošības iestādēm bija būtiski parādīt, ka paš aizsardzības veidojās pēc latviešu iniciatīvas, un arī rīkojumus formulēt tā, lai to īstā jēga un mērķi paliktu apslēpti. Protams, vienībām tika izvirzīti arī policejiski un politiski teroristiski uzdevumi. Tiek uzskatīts, ka paš aizsardzības komandantūrās iestājās uz brīvprātības principa, bet tas ir tikai formāli, būtībā visi rīkojumi, pavēles, bija traktēti tā, ka militārpersonām un aizsargiem iestāšanās bija neizbēgama. Tā sakot „brīvprātīgi obligāti”. Paš aizsardzības lielā mērā veidoja bijušie Latvijas Aizsargi, kuru piedalīšanās paš aizsardzības vienībās tika uzskatīta par pienākumu.

Dzintara Ērgļa darbos aplūkots holokausts Jēkabpils apriņķa Krustpils pilsētā. Manuprāt, viņš ļoti uzskatāmi precīzi ir iepazīstinājis ar tā laika radušos situāciju, noskaņojumu vietējo vidū, attiecībā pret ebrejiem, turklāt ne visi latvieši bija tik pūkaini kā mūsdienās populāri ir uzskatīt, notika asins atriebības un personiskas izrēķināšanās, kā arī laupīšanas. Taču tas viss bija vainu sākuma stadijā, kad vēl vācu okupācija nebija nostiprinājusies vai arī tā saucamajā interregnum periodā. Protams, daudzi piedalījās nežēlīgajā noziegumā pret cilvēci piespiedu kārtā, taču ne visi. Ne visiem bija pozitīva attieksme pret ebrejiem vēl pirms Vācu varas, un pašā nostiprināšanās periodā.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Nepublicētie avoti:

Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (LVVA).

1. LVVA Fonda Nr. P-803 Apr. Nr. 1 Arh. Nr. 5
2. LVVA Fonda nr. P-803, Apr. Nr. 1, arh. Nr. 3
3. LVVA Fonda Nr. P-803, Apr. Nr. 1, Lieta Nr. 2
4. LVVA Fonda Nr. P-803, Apr. Nr. 1, Lieta Nr. 1

Publicētie avoti:

1. Vēstures avoti. Trambedaha 1941. gada 16. Augusta slepenais ziņojums par politisko stāvokli Latvijā. Noraksts. Rīga: *LU žurnāls Latvijas Vēsture*, 1991, Nr. 1, 45.- 47. lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/biblioteka/avoti> [aplūkots 19.04.2015.].
2. **Vēstures avoti:** Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941-1945. Sast. Samsons, V. Rīga: *Zinātne*, 1990. Nr.2, 29.-31.lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/dokumenti/instrukcijas-ostlandes-reihskomisaram-851941-berline> [aplūkots 17.04.2015].
3. **Vēstures avots:** Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti 1941-1945. Sast. Samsons, V. Rīga: *Zinātne*, 1990. Nr.6, 36.-40.lpp. Pieejams: <http://www.historia.lv/dokumenti/izvilkumi-no-rsha-valsts-drosibas-galvena-parvalde-iv-parvaldes-gestapo-prieksnieka> (Skatīts 17.04.2015)
4. Ziņas no Latvijas. Londonas avīze Nr. 1027.,1966, 22.aprīlis, 8.lpp. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pa|issue:/p_003_loav1966n1027|article:DIVL296|query:1941pašaizsardzibas|issueType:P

Literatūra:

1. Biezais, H. *Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis*. Īstlansinga: Gauja, 1992.534 lpp.
2. Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Starnga, A., Zunda, A., *Latvija otrajā pasaules karā (1939 – 1945)*. Jumava, 2008. 582 lpp.
3. Ezergailis, A. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944*. Latvijas vēstures institūta apgāds,1999.
4. Ezergailis, A. *Pašaizsardzības komandantūras loma holokaustā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 1. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 1999. 235. – 252. lpp.

5. Ērglis, Dz. *Ebreju slepkavošana 1941. gada vasarā Krustpils ebreju kapsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 25. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2008. 173. – 200. lpp
6. Freivalds, O., Caunītis, O. *Latviešu karavīrs otrā pasaules kara laikā, 2. sējums. Pirmās latviešu aizsardzības vienības otrā pasaules karā. Dokumentu un atmiņu krājums. Ziemeļblāzma, 1972. 303 lpp.*
7. Grūtups, A. *Ešafots*, Rīga: Atēna, 2007
8. Kažociņš, I. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940. – 1945.* Rīga: LU žurnāla Latvijas Vēsture fonds, 1999. 222 lpp.
9. Lasmanis, U. *Holokausts Jēkabpils pilsētā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 23. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 260. – 287. lpp.
10. Lācis, V. *Latviešu zemes un tautas vēsture, 2. sējums*. Rīga: Vieda, 2001-2002. 666 lpp.
11. Pavlovičs, J. *Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 108. – 119. lpp.
12. Pavlovičs, J. 1941., 1944. - 1945. gada Interregnum periodi. Grām.: Jundzis, T., Zemītis, G. (red.) *Latvieši un Latvija, 2. sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. 560 lpp.
13. Pavlovičs, J. *Latvijas apriņķu administrācija vācu okupācijas civilpārvaldes ieviešanas laikā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 24. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2007. 47. – 62. lpp.
14. Pelkaus, E. *Cīņa un cerība*. Rīga, 2004. 159 lpp.
15. Samsons, V. *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 1941. – 1945.* Rīga: Zinātne, 1966.
16. Strods, H. *Pirmā boļševiku okupācijas gada darbinieku un padomju varas atbalstītāju liktenis 1941.–1945. Gadā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 72. – 83. lpp.
17. Vaitis, G. R. *Pretvācu noskaņojums Latvijā (1941–1944)*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 154. – 177. lpp.
18. Vīksne, R. *Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 18. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2004. 217. – 239. lpp.

19. Zunda, A. *Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941–1945): vērtējums historiogrāfijā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 11. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2003. 17.-30. lpp.
20. Zunda, A. *Vācu nacistu okupācijas politika Latvijā padomju historiogrāfijas skatījumā*. Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 13. Sējums. Rīga: Starptautiskās konferences referāti. 2004. 189. – 210. lpp.

Preses izdevumi

1. Dreimane, I. Vēlreiz par notikumiem Limbažos 1941. gada 4.jūlijā. *Elektroniskais žurnāls limbažniekiem - Viss aktuālais Limbažu novadā* 2013, 20. jūlijs. Pieejams: <http://limbazniekiem.lv/velreiz-par-notikumiem-limbazos-1941-gada-4-julija>[aplūkots 15.04.2015.].
2. Ezergailis, A. Vācu laiki 1941. – 1945. *Jaunā gaita*, 2002, 1. marts 31. – 39.lpp. Pieejams: http://zagarins.net/jg/jg228/JG228_Ezergailis.htm [aplūkots 15.04.2015.].
3. Londonas avīze, Nr. 1027. 22.04.1966. 8.lpp. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pa|issue:/p_003_loav1966n1027|article:DIVL296|query:1941pa|saizsardzibas|issueType:P[aplūkots 02.05.2015.].
4. Pavlovičs J. Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militārvaldes darbības perioda sākumposmā. *LU Latvijas Vēstures Institūta žurnāls*.2009. Nr 2, 94 lpp. Pieejams: http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2009_files/2numurs/J_Pavlovics_Vidzemes_latviesu_LVIZ_2009_2.pdf [aplūkots 06.05.2015.].
5. Strods, H.Melni brūnā bruņinieka kalpībā (1941.-1945.) Recenzija. Rīga: *LU žurnāls Latvijas Vēsture*, 1993, Nr. 2, 58. lpp.
6. Zunda, A. Latvija nacistu varā (1941 – 1945). *Latvijas avīze*, 2005, 9. februāris, 15. lpp. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/raksti-un-intervijas-prese/2005/latvija-nacistu-vara-1941-1945-lu-profesora-antonija-zundas-raksts-laikraksta-latvijas-avize> [aplūkots 15.04.2015.].
7. Strods, H. Melni brūnā bruņinieka kalpībā (1941.-1945.) *Latvijas Vēsture*, 1993, Nr. 2, 58. lpp. Rec. par grām.: Biezais, H. *Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis*. Īstlansinga: Gauja, 1992.534 lpp.

Bakalaura darbs „Latviešu paš aizsardzības komandantūras 1941.gada vasarā: veidošanās, funkcijas, likvidēšana” Izstrādāts LU vēstures un filozofijas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Elvis Pastars

18.05.15

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: profesors Dr. hist. Inesis Feldmanis

18.05.15

Recenzents: profesors Dr. habil. hist. Antonijs Zunda

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē:

Studiju metodiķe:

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____ . prot. Nr. ____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs: docents Jānis Ķeruss